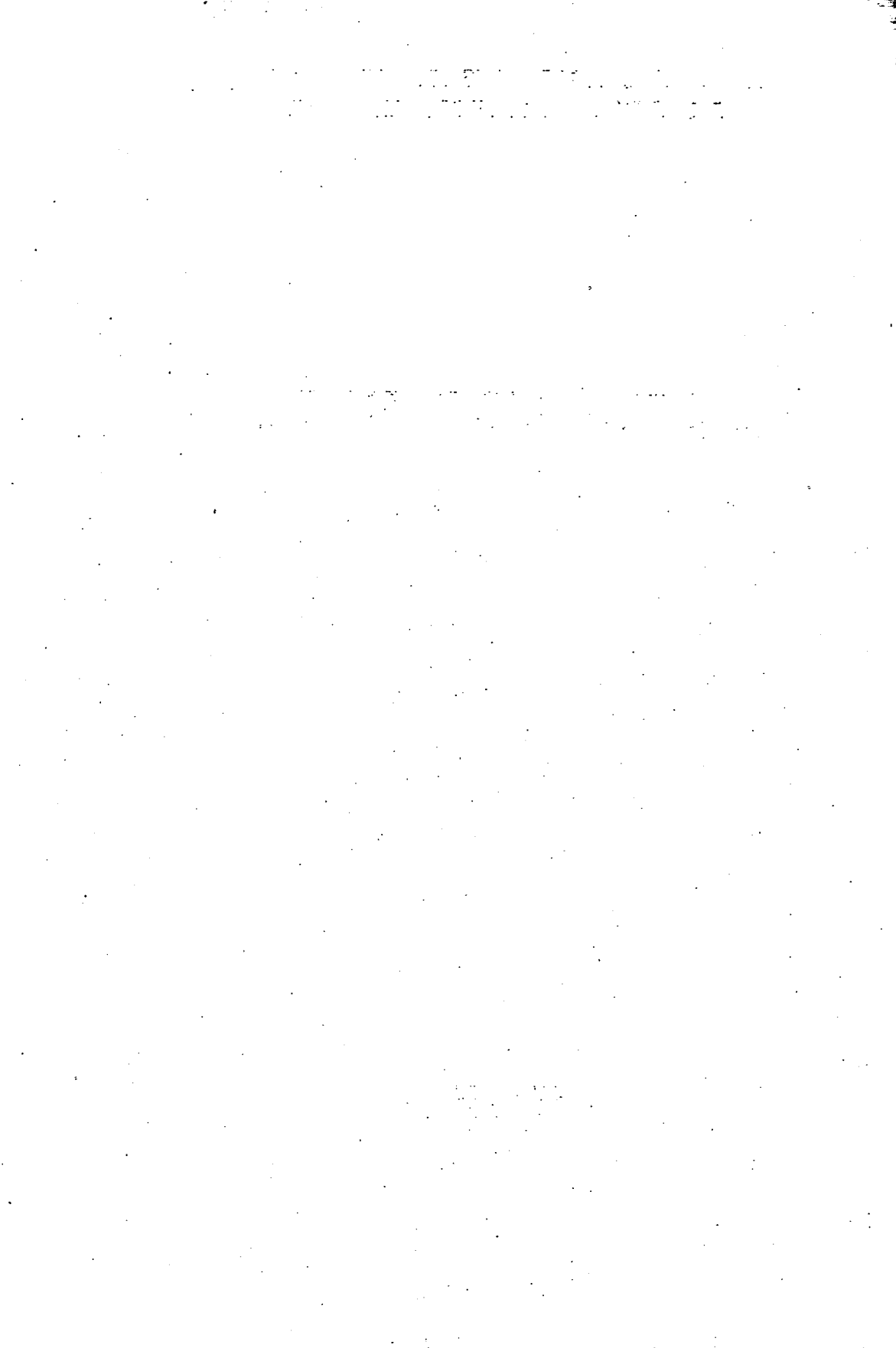

**ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE**

ACTA HISTORICA

TOMUS LI.

**HUNGARIA
SZEGED
1975**

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA HISTORICA
TOMUS LI.

SZÁNTÓ IMRE
MAGYARORSZÁG NEMZETKÖZI HELYZETE
MOHÁCS UTÁN

SZEGED
1975

Redegit
IMRE SZÁNTÓ

Szerkesztette
IMRE SZÁNTÓ

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed
in *Historical Abstracts* and *America: History and Life*

A mohácsi csata 1526. augusztus 29-én a számbeli túlerőben levő török had győzelmével végződött. Mohács olyan bűnös politika eredménye, amely sokkal súlyosabb következményekkel járt egy katonai vereségnél.¹ Ekkor veszett el a középkori Magyarország függetlensége, s idáig nyúlik vissza az ország három részre szakadásának folyamata.² „Hihetetlen csapás sújtja ezt a szegény országot — írja Verancsics Antal —. Mintha ama szerencsétlen ütközet (mohácsi csata — Sz. I.) óta a bajok óceánja árasztotta volna el azt, annyira, hogy régi erejének, rendének avagy díszének még csak látszatával sem bír többé”.³

A hanyatlás okai nem kis részben a török háborúk okozta veszteségekben keresendők.⁴ A belviszályok, de mindenekelőtt a török háborúk szüntelenül pusztították az ország népeinek életerejét.⁵ A török hódítás okozta súlyos emberi és anyagi veszteségeket azonban nem tekinthetjük elegendőnek, hogy Magyarország XVI-XVII.

¹ GYALÓKAY JENŐ: A mohácsi csata. Mohácsi Emlékkönyv 1526. Bp., 1926. 193—277. 1.; BENDE LAJOS: A mohácsi csata. Hadtörténelmi Közlemények (továbbiakban: HK), 1966. 3. sz. 143—144. 1.; RÁZSÓ GYULA: Buda, Bécs és Velence: az európai-török viszony katonai és politikai problémái (1521—1532). HK 1973. 4. sz. 670. 1.; Vita a feudáliskori magyar történet periodizációjáról. Századok (továbbiakban: Sz), 1967. 1—2. sz. 155. s köv. 1.; VARGA JÁNOS (szerk.): Vita a feudáliskori magyar történelem periodizációjáról. Értekezések a történeti tudományok köréből, 45. sz. Akadémiai Kiadó, Bp., 1968. Pach Zsigmond Pál felszólalása, 96. 1., Elekes Lajos felszólalása, 106. 1.; BENCÉDI LÁSZLÓ: A feudáliskori magyar történelem periodizációs kérdései a magyar történetírásban c. referátum. Sz 1967. 1—2. sz. 161—162. 1.

² ACSÁDY IGNÁC: Végváraink és költségeik a XVI. és XVII. században. HK 1888. 64—65. 1. „...a mohácsi síkon...nemzetünk nem egy csatát, nem egy hadjáratot veszített ott; századokra elveszté önálló nemzetközi állását”.; BRANDI, KARL: Kaiser Karl V. Bd. I. München, 1937. 213. 1. „Indessen, der Zusammenbruch der ungarischen Macht bei Mohacz war eines der überraschendsten und zugleich folgenschwersten Ereignisse des Jahrhunderts”.

³ VERANCSICS ANTAL: Összes munkái. I. Kiadta Szalay László a Mon. Hung. Hist. Scriptories sorozat 3. kötetében. Pest, 1857. 37. 1. Id. ORTVAY TIVADAR: Mária II. Lajos magyar király neje (1505—1558). Magyar Történelmi Életrajzok. Szerk.: Décsi Lajos. Bp., 1914. 187. 1.

⁴ Magyarország gazdasági hanyatlására lásd többek között: Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege. Hrsg. von O. Pickl. Graz, 1971. c. tanulmánykötet több tanulmányát, különösen KUBINYI ANDRÁS: Die Auswirkungen der Türkenkriege auf die zentralen Städte Ungarns bis 1541. c. munkáját (201—220. 1.). Id. RÁZSÓ GYULA: i. m. HK 1973. 4. sz. 662. 1.

⁵ A XV. század végén a Kárpát-medence össznépsége négy-öt millió volt, s ebben a magyar etnikum jelentette a túlnyomó többséget. A XV. század második felétől egyre súlyosabbá váló török elleni küzdelemben a Kárpát-medence össznépsége nem gyarapodott, hanem a török kiűzése után is négy-öt millióra tehető. Elpusztult tehát 200 év természetes szaporulata, ezen belül a magyarság pusztulása jóval nagyobb volt, mert a Kárpát-medencén belül aránya 40—45 százalékra csökkent. Vö. BAKÁCS ISTVÁN: A török hódoltság korának népsége. Kovácsics József (szerk.): Magyarország történelmi demográfiája. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1963. 115—143. 1.; KOVÁTS ZOLTÁN: A középkorvégi Magyarország népsége az új kutatások tükrében. Kézirat. Szeged, 1971. 2. 1.; Ua.: A magyar népességfejlődés a honfoglalástól 1870-ig. II. Különlenyomat a Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményeiből. Szeged, 1972. 18. 1.

századi történetének kedvezőtlen fejleményeit — a nyugaton kibontakozó fejlődési tendenciák nálunk történt „befulladását” — erre a tényezőre vezessük vissza.⁶ A XVI-XVII. századi magyarországi fejlődés jellegzetes vonásainak alapvető összefüggéseit, a feudális magyar állam végzetes hanyatlását nem a török hódítás tényében, hanem a késői feudalizmus általános kelet-európai törvényszerűségeinek jellemző formáiban, egyetemes gazdasági és társadalmi tendenciákban kell keresni.⁷

Magyarország katonai szerepe Mohács után megváltozott; „védőbástyából” hadszíntérré süllyedt a török és a Habsburg birodalom ütközőpontján.⁸ „A vad pusztákról idevergődő magyar nép államát — írja Perjés Géza — oly biztató kezdetek, oly sok reményre feljogosító fél évezred után a történelem iszonyatos erői eltaposták, összetörték, és a történelem országútjának szélére vetették”.⁹ Későbbi története mint ha örökölte volna, továbbvitte volna, amit akkor ráért a Mohács utáni másfél évszázad.¹⁰ A török hódítás ugyan nem jelentett „nemzethalált”, de kétségtelen, hogy több évszázados gazdasági és társadalmi elmaradással, több milliós embervesztéssel járt.¹¹

Úgy tűnik, hogy Szulejmán szultán túlértékelte Magyarország ellenálló erejét, így 1526 őszén — őrseget sem hagyva Budán — megelégedett a Duna-Tisza közének felperzselésével és a lakosság rabszíjra fűzésével. A török piacokat elárasztotta a magyar rabszolga és a magyarországi zsákmány.¹² Az ország — a Szerémség kivételével

⁶ SZEKFŰ GYULA azt írja, hogy „a török ... tette tönkre háromszázéves háborúival a magyar állam és nemzet egyenes fejlődési vonalát”. Lásd HÓMAN BÁLINT — SZEKFŰ GYULA: Magyar történet. Hetedik kiadás. III. Bp., 1943. 584. 1.; R. VÁRKONYI ÁGNES: Történelmi személyiség, válság és fejlődés a XVII. századi Magyarországon. Sz. 1972. 3. sz. 612—613. 1. „Az utókor gyanútlanul a török hódításban, a Habsburg politikában és abban kereste minden okát a XVII. századi Magyarország romlásának, hogy az ország három felé szakadt, s három hatalom, a török szultán, a Habsburg császár és a magyar király, továbbá az erdélyi fejedelem kormányozta részeit”; PACH ZSIGMOND PÁL: A magyar történettudomány 25 éve. Csatári Dániel (szerk.): A magyar és a román történettudomány negyedszázados fejlődése. Akadémiai Kiadó, Bp., 1974. 21. 1.

⁷ PACH ZSIGMOND PÁL: Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XV-XVII. században. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1963. 171—172. 1.; Ua.: Die ungarische Agrarentwicklung im 16. und 17. Jahrhundert. Abbiegung vom westeuropäischen Entwicklung. Bp., 1964.; A közép- és kelet-európai parasztság útjára a XVI. és XVIII. század között: TOPOLSKI, J.: Les tendances de l'évolution agraire de l'Europe Centrale et Orientale aux XVII — XVIII siècles. Rivista di Storia dell' Agricoltura, no. 2., 1967.; Ua.: A nagybirtok gazdaságának refeedalizálódása Közép- és Kelet-Európában (XVI-XVIII. sz.). Világtörténet, 20. sz. 1970. 32—46. 1.; VARGA JÁNOS: Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus késői századaiban 1556—1767. Akadémiai Kiadó, Bp., 1969. 525—584. 1.; BEREND T. ISTVÁN — RÁNKI GYÖRGY: Közép-kelet-Európa gazdasági fejlődése a XIX—XX. században. Bp., 1969. 11—18. 1.

⁸ RÁZSÓ GYULA: i. m. HK 1973. 4. sz. 671. 1.

⁹ PERJÉS GÉZA: Az országút szélére vetett ország. (A magyar állam fennmaradásának kérdése a Mohácstól Buda elestéig terjedő időben). Kortárs, 1971. dec. sz. 1955—1956. 1., 1972. jan. sz. 130. 1.

¹⁰ *Országos Levéltár*, Budapest (továbbiakban: OL), Batthyány-család lt. P. 1313. Memoriale, Nr. 199-A. Instructio pro Francisco de Batthyány, Anno 1539. „...regnum Hungariae tum per hostem communem, tum vero per intestina bella inter se et partem alteram continue agitata in dies ruere et ad extremam desolationem devenire cerneret...”; H. BALÁZS ÉVA — MAKKAI LÁSZLÓ (szerk.): Magyarország története 1526—1790. A késői feudalizmus korszaka. Egyetemi tankönyv II. Tankönyvkiadó, Bp., 1961. 5. s. köv. 1.; MOLNÁR ERIK (szerk.): Magyarország története. I. Gondolat Könyvkiadó, Bp., 1964. 161. s. köv. 1.; ELEKES LAJOS: Rendiség és központosítás a feudális államokban. Akadémiai Kiadó, Bp., 1962. 91. s. köv. 1.

¹¹ Vö. RÁZSÓ GYULA: A Zsigmond-kori Magyarország és a török veszély (1393—1437). HK 1973. 3. sz. 410. 1.; NEMESKÜRTY ISTVÁN: Elfelejtett évtized. 1542-1552: Tíz esztendő magyar krónikája. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1974. 36. 1. „...a középkori Magyarország...egyre visszazsákolhatatlannal tűnik el a történelem süllyesztőjében”.

¹² *Haus-, Hof- und Staatarchiv*, Wien (továbbiakban: HHSStA), Ungarn, 1527. Fasc. 3. Fol. 34. Báthori István nádor Ferdinándhoz. Pozsony, 1527. márc. 7.; BETHLEN, WOLFGANGUS: Historia de rebus Transsylvanicis. Editio secunda. Tom. I. Liber I. Szeben, 1972. 39. 1.; ACSÁDY IGNÁC: Magyarország három részre oszlásának története 1526—1608. Szilágyi Sándor (szerk.): A magyar nem-

— még nem került török megszállás alá. Az oszmán államvezetés ekkor még nem látta elérkezettnek az időt Magyarország teljes meghódítására, hanem megelégedett azzal, hogy a Dunára támaszkodó végvárvonalat széttörje, a Száva vonalán megálljon, s Magyarország félfüggetlenségét meghagyva ütközőállamnak használja Ausztriával és a német birodalommal szemben.¹³

Szulejmán szultán legnagyobb győzelme Mohácsnál szinte váratlanul az ölébe hullott.¹⁴ Rázsó Gyula egyenesen súlyos hadászati hibának minősíti, hogy a szultán seregével kivonult Magyarországról, mivel „gyors hadászati sikert csak a Lajos király halála után kialakult helyzet erélyes kihasználásával érhetett volna el”.¹⁵ Jogosan vetődik fel a kérdés, miért nem szállta meg Szulejmán Budát. A szulejmáni „önkorlátozás” katonai magyarázatát már Acsády Ignác azzal próbálta megadni, hogy a törököt Mohács után a Budát Isztanbultól elválasztó nagy távolság tartotta vissza Magyarországra megszállásától.¹⁶ Sinkovics István szerint a szultán azért nem tartotta meg Budát, „mert távol esett a török területektől és éppen ezért úgy gondolta, hogy védhetetlen”.¹⁷ Perjés Géza szerint is a magyarázatot katonai okok szolgáltatják: Magyarország kívül esett az oszmán hadsereg „akciórádiusán”.¹⁸

A XVI. század első évtizedeiben két európai, illetve inkább mediterrán nagyhatalom — a spanyol-német, németalföldi Habsburg-birodalom és az oszmán török szultánság — gyors előretörésének vagyunk tanúi. A kor politikai történetének legjelentősebb vonása e két nagyhatalomnak az európai hegemonia megszerzéséért vívott küzdelme, majd 1533 után a közöttük kialakult ingatag erőegyensúly.¹⁹

A török kivonulásával — mintha minden veszély megszűnt volna — megindult a harc a hataloméért Szapolyai János és I. (Habsburg) Ferdinánd között.²⁰ Az uralkodó osztálynak olyan királyt kellett választania, aki gátat tud vetni a török hódító terjeszkedésének. A főurak és egyháziak egyik csoportja az 1505-i rákosi végzést emlegetve, 1526 novemberében Szapolyai Jánost választotta királlyá Székesfehérvá-

zet története. V. Bp., 1897. 170. 1.; Azok az adatok, amelyek 1526-ban száz- és kétszáz ezer elhurcolt rabról szólnak, ellenőrizhetetlenek. Vö. SZABÓ ISTVÁN: A magyarság életrajza. Bp., é. n. (1941.) 84. 1.

¹³ SALAMON FERENC: Magyarország a török hódítás korában. Második kiadás, Bp., 1886. 81. 1.

¹⁴ KÁLDY—NAGY GYULA: Szulejmán. Gondolat, Bp., 1974. 215. 1.

¹⁵ RÁZSÓ GYULA: i. m. HK 1973. 4. sz. 671. 1.

¹⁶ ACSÁDY IGNÁC: i. m. Bp., 1897. 69—70. 1.; „Budát, közte és a műszülmán birodalom között levő óriási távolság miatt nem lehetett közvetlenül birtokba venni és őrséggel ellátni”. Ezt a megállapítást az 1529-i hadjáratról szóló fethnámében (győzelmet közzetevő írás) találjuk, de vonatkoztathatjuk az 1526. évi helyzetre is. THURY JÓZSEF: Török történetírók. I. Bp., 1893. 389. 1.; Uo. I. Bp., 1893. 275. 1. Kemálpasazáde: Mohács-náme.; SZALAY LÁSZLÓ: János király és az európai hatalmaságok 1526—1528. Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI-dik században. Pest, 1859. 94. 1. Laski Jeromos mondotta 1527. december 22-én Ibrahim nagyvezérnek: „Vannak, kik azt mondják, hogy Budát félelemből hagyta oda (ti. Szulejmán szultán 1526-ban — Sz. I.); vannak, kik azt mondják, hogy eleség szűke miatt...”; GÉVAY, ANTON: Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungern und der Pforte im XVI. und XVII. Jahrhunderte. I. Wien, 1840. Bericht Johann Hoberdanecz' s an Ferdinand I. 7. 1. Ibrahim nagyvezír: „...hyeme infesta quae prae foribus erat, et victualium defectus qui nos abire cogebat!”.

¹⁷ SINKOVICS ISTVÁN: A török elleni védelem fő kérdései. HK 1966. 4. sz. 774. 1.; Ua.: Kőszeg védelme 1532-ben. Vasí Szemle, 1963. 3. sz. 22., 38. 1., 1. sz. jegyzet.

¹⁸ THURY JÓZSEF: i. m. I. Bp., 1893. 392., 395. 1.; Ua.: A török hódítás kezdete Magyarországon Sz 1893. 579. 1.; A török haderő akciórádiusának problémáját a XIV—XVII. században PERJÉS GÉZA elemezte: Az oszmán birodalom európai háborúinak katonai kérdései (1356-1699). HK.1966. 4. sz. 868. 1.; Ua.: Az országot szelére vetett ország. Kortárs, 1971. nov. sz. 1974. 1.; RÁZSÓ GYULA: i. m. HK 1973. 3. sz. 409—410. 1.

¹⁹ Vö. RÁZSÓ GYULA: i. m. HK 1973. 4. sz. 662. 1.

²⁰ Oláh Miklós levelezése. Közli IPOLYI ARNOLD. MHH Első osztály: okmánytárak, XXV. Bp., 1875. 38. 1. Ad Papam Clementem VII. Linz, 1530. febr. 15.

ron.²¹ A személyes becsvágyon kívül leginkább kimagasló vagyoni helyzete juttatta a trónra. Ő volt az ország legnagyobb birtokosa; az ország jobbágynépességének majdnem egytizede neki adózott.²²

Szapolyai mellett azonban Ferdinánd is már évek óta készült a magyar trónra, a Habsburgoknak a magyar királyokkal — Mátyással 1463-ban, II. Ulászlóval 1491-ben — kötött örökösödési szerződéseire, elsősorban az 1515. évi bécsi megállapodásra hivatkozva.²³ II. Lajos király halálával automatikusan életbelépett a régebben megkötött és a magyar koronát a Habsburgoknak biztosító szerződés.²⁴ Főleg a nyugati országrész birtokos urai — egy kis „emigráns tábor”, melyet Mária özvegy királyné a határszéli Pozsonyban maga köré gyűjtött²⁵ — december 17-én Habsburg I. Ferdinándot választották „természetes uruknak és királyuknak”, akinek tekintélyét az év őszén (október 23-án) elnyert cseh korona növelte.²⁶

A Habsburgok útját a magyar trónra elsősorban a török veszedelem egyengette. Magyarország Mohács után a két szomszéd hatalom: a Habsburgok és a török között választhatott. Vagy folytatja a harcot a török ellen, vagy pedig vállalja a török által leigázott balkáni népek sorsát. Történhetett ez közvetlen alávétéssel, amelyet pl. Szerbiában alkalmazott, de történhetett valamivel kedvezőbb, román változatban, vazallus fejedelemség formájában is.²⁷ I. Ferdinánd királyságát éppen az indokolta,

²¹ BETHLEN, WOLFGANGUS: *Historia*. Tom. I. Liber I. Szeben, 1782. 51—57. 1.; SZALAY LÁSZLÓ: *Magyarország története*. IV. Lipcse, 1854. 21. 1.; FRAKNÓI VILMOS: *A magyar országgyűlések története*. I. Bp., 1874. 6—15. 1.; *Az elnyomott tömegek véleményének ad hangot SZERÉMI GYÖRGY* (Magyarország romlásáról. *Magyar Helikon*, Bp., 1961. 115. 1.): amikor a koronázáson Mátyás koronája kezdett lecsúszni Szapolyai fején, a nép azt suttogta: „nem érdemi, mert vérrrel fertőzte meg a kezét a kereszteseken, mert hitével megcsalta őket, s Erdélyben a székelyeket”.

²² SALAMON FERENC: i. m. Bp., 1886. 86. 1.; ACSÁDY IGNÁC: i. m. Bp., 1897. 14. 1.; DEMKÓ KÁLMÁN: *Felső-magyarországi várak és várbirtokok a XVI. században*. HK 1914. 212—213. 1.; HÓMAN BÁLINT — SZEKFŰ GYULA: i. m. III. Bp., 1943. 13. 1.; HORVÁTH JÁNOS: *A reformáció jegyében. A Mohács utáni félévszázad magyar irodalomtörténete*. Második kiadás, Bp., 1957. 82. 1.

²³ FRAKNÓI VILMOS: i. m. I. Bp., 1874. 32. 1.; BETHLEN, WOLFGANGUS: *Historia*. Tom. I. Liber I. Szeben, 1782. 57—62. 1.; SZALAY LÁSZLÓ: *János király és az európai hatalmasságok 1526—1528*. Pest, 1839. 21. 1.; ORTVAY TIVADAR: i. m. Bp., 1914. 220—222., 228. 1.; BRANDI, KARL: i. m. I. München, 1937. 215. 1.; TURETSCHKEK, CHRISTINE: *Die Türkenpolitik Ferdinands I. von 1529 bis 1532*. Dissertation der Universität Wien 10. Wien, 1968. 2. 1.; Ferdinánd egyéniségére lásd: FIEDLER, JOSEPH: *Relationen venetianischer Botschafter. Fontes Rerum Austriacarum. Oesterreichische Geschichte—Quellen. Diplomataria et Acta, XXX. Band*, Wien, 2—3. 1.; ACSÁDY IGNÁC: i. m. Bp., 1897. 262. 1.; TURETSCHKEK, CHRISTINE: i. m. Wien, 1968. Bevezető, IV. 1.

²⁴ BRANDI, KARL: i. m. I. München, 1937. 214. 1.

²⁵ ORTVAY TIVADAR: i. m. Bp., 1914. 209—216. 1.

²⁶ Ferdinánd főherceg 1526-ig a neki jutott osztrák örökös tartományok kormányzásának és belső megerősítésének gondjaival foglalkozott. Sógorának, II. Lajos magyar királynak halála után hirtelen új helyzet elé került; megnyílt előtte Cseh- és Magyarország megszerzésének a lehetősége. Vö. KNOTHE, F.: *Ferdinands I. Bemühungen, die Länder der ungarischen Krone für Österreich zu erwerben*. Budweis, 1876.; SMOLKA, STANISLAUS: *Ferdinand I. Bemühungen um die Krone von Ungarn*. Wien, 1879.; Ferdinánd első hívei közé tartoztak Magyarországon: Báthori István nádor, Szalaházy Tamás veszprémi, Brodarics István szerémi püspök, Batthyány Ferenc horvát bán, Thurzó Elek kincstartó, Oláh Miklós esztergomi főesperes, Nádasdy Tamás, a királyné titkára, Révay Ferenc királyi ítélőmester.; ACSÁDY IGNÁC: i. m. Bp., 1897. 15—16. 1.; ORTVAY TIVADAR: i. m. Bp., 1914. 236. 1.; Ferdinánd Csehországban nem talált különösebb ellenállásra; sikerült ellenfelével, Vilmos bajor herceggel szemben diadalmaskodni a cseh koronáért folytatott harcban. Vö. SZALAY LÁSZLÓ: i. m. IV. Lipcse, 1854. 16. 1.; *Ua.*: János király és az európai hatalmasságok 1526—1528. Pest, 1859. 26—28. 1.; BAUER, W.: *Die Anfänge Ferdinands I. Wien-Leipzig*, 1907.; BRANDI, K.: i. m. I. München, 1937. 214. 1.; TURETSCHKEK, CHR.: i. m. Wien, 1968. 1. 1.

²⁷ SINKOVICS ISTVÁN: i. m. HK 1966. 4. sz. 772—773. 1.; KOSÁRY DOMOKOS: *Magyarország és Kelet-Európa a XVI—XVII. századi nemzetközi politikában*. Valóság, 1973. 9. sz. 30. 1.; „Lehetetlen, hogy Magyarország erejével a két hatalmas fejedelemség között maradhasson — indokolja Pázmány Péter 1617-ben II. Ferdinánd megválasztását —, hanem avagy pogány torkába kell esni,

hogy a Habsburgok hatalmas erőforrásait is biztosítani akarta a török ellen.²⁸ Csak a magyar erőforrásokra támaszkodva semmiféle nemzeti király sem vehette volna fel a harcot a török és a királyi trónt követelő Habsburgok ellen.²⁹

A magyar főnemesség egyik csoportja Ferdinánd személyében olyan uralkodót választott, aki a törökellenes Habsburg birodalom hatalmát képviselte Európa középső részén. Királlyá választásának értelmét a pozsonyi országgyűlésen a nádor, Báthori István fejtette ki: csak az osztrák főherceg tudja az összes szomszéd közül Magyarországot megvédelmezni a pusztulástól, csak ő tudja a török által elfoglalt területeket — még Nándorfehérvárt is! — visszahódítani, más senki, mert nemcsak saját hatalmát használja fel a török ellen, hanem bátyjáét is, V. Károly császáréét és a német birodalomét is.³⁰ A kortársak jelentős része úgy látta, hogy a Habsburgok segítsége nélkül Magyarországot elnyeli a török hódítás áradata. Azok a magyarok, akik Mohács után I. Ferdinánd pártjára állottak, azt hitték, hogy a Habsburg uralkodó, V. Károlynak, a hatalmas német-római császárnak testvéröccse, majd elég erős lesz a török visszaszorítására.³¹

A Habsburg-birodalom V. Károly uralkodása alatt (1519—1556) érte el legnagyobb kiterjedését.³² Mint spanyol király 1516-ban, anyai nagyatyja, Aragóniai Ferdinánd halála után lépett trónra. Másik nagyatyjának, I. (Habsburg) Miksának halála után a német választófejedelmek 1519-ben a német-római birodalom császárává választották, akiknek szavazatait Habsburg Károly óriási összegért vásárolta meg.

avagy a szomszéd keresztény fejedelem szárnya alatt kell megnyugodni”. Vö. KLANICZAY TIBOR: *Reneszánsz és barokk. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1961. 343. 1.*

²⁸ Oláh Miklós levelezése. Közli IPOLY ARNOLD: *MHH Első osztály: okmánytárak, XXV. Bp., 1875. 38. 1. Ad Papam Clementem VII. Linz, 1530. febr. 15. „...neminem namque alium magis idoneum, aptum, sufficientemque arbitrati sunt, qui Hungariae regnum multis iam calamitatibus, periculis et cladibus obnoxium, a Turcarum fratris sui Caroli Imperatoris auxilio defendere posset”.*; ROBERTSON, WILHELM: *Geschichte der Regierung Kaiser Karls des Fünften. Dritte Theil, Wien, 1819. 357. 1.*; BRANDI, KARL: *i. m. I. München, 1937. 214. 1.*; SALAMON FERENC: *i. m. Bp., 1886. 86—87. 1.*; SINKOVICS ISTVÁN: *i. m. HK 1966. 4. sz. 773. 1.*

²⁹ RÁZSÓ GYULA: *i. m. HK 1973. 4. sz. 671. 1.*; HUBER, ALFONS: *Die Erwerbung Siebenbürgens durch König Ferdinand I. im Jahre 1551 und Bruder Georgs Ende. Wien, 1889. 6. 1.*; A regensburgi birodalmi gyűlésre küldött követének 1527. március 5-én adott utasításában maga Szapolyai János is elismerte, hogy Magyarország egymaga nem elegendő a török elleni sikeres védekezéshez. Lásd ORTVAY TIVADAR: *i. m. Bp., 1914. 225. 1.*

³⁰ HHStA Ungarn, 1526. Fasc. 2. Fol. 149. *Legatio Serenissimi Regis Boemiae ad dominos nobiles et alios ordines in conventu Posoniensi. 1526. dec. 16.*; Uo. 1526. Fasc. 2. Fol. 169. V. Károly császár a magyar rendekhez. Toledo, 1526. dec. 31.; Uo. 1527. Fasc. 3. Fol. 34—37. Báthori István nádor Ferdinándhoz. Pozsony, 1527. márc. 7.; I. Ferdinánd uralkodásáról már a múlt század első felében megjelent BUCHHOLTZ rendkívül alapos, intenzív forrástanulmányokra felépített több kötetes műve: *Geschichte der Regierung Ferdinands I. Bd. I.—IX. Wien, 1831—1838.* (A IX. kötet okmánytár.); SZALAY LÁSZLÓ: *i. m. Pest, 1859. 22. 1.*; FRAKNÓI VILMOS: *i. m. Bp., 1874. 28. 1.*; SMOLKA, ST.: *i. m. Wien, 1879. 1—172. 1.*; HUBER ALFONZ: *Ausztria története. III. Bp., 1901. 422—451.*; Báthori István nádor a pozsonyi országgyűlésen kifejtette: a török akkora rést ütött az ország védfalán, hogy azt többé magánember ereje megvédeni nem képes és ha valaha, hát most van szükség Magyarországnak hatalmas fejedelemre, ki a törököt visszaverje. Ő pedig Ferdinándon kívül ilyet mást nem ismer. Vö. JÁSZAI PÁL: *A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után. Pest, 1846. 316. 1. Id. BENDA KÁLMÁN: A magyar nemzeti hivatástudat. Bp., 1937. 66. 1.*; NAGY LÁSZLÓ: *A Habsburg-hatalom XVI. századi magyarországi török politikájának problematikájához. HK 1966. 4. sz. 881. 1.*

³¹ Várday Pál esztergomi érsek 1527. október 6-án a budai országgyűlésen mondott beszédében kiemelte, hogy az ország védelme szempontjából, nagy hatalommal és számos országgal bíró uralkodóra van szükség, s azért óhajtották királyukul Ferdinándot. Lásd FRAKNÓI VILMOS: *i. m. I. Bp., 1874. 67. 1.*; ORTVAY TIVADAR: *i. m. Bp., 1914. 225. 1.*; Oláh Miklós levelezése. Bp., 1875. 12. 1. *Ad Regem Ferdinandum N. Olaus. 1529. jul. 11.*; V. KOVÁCS SÁNDOR: *Magyar humanisták levelei. Gondolat Kiadó, Bp., 1971. 613. 1. Oláh Miklós VII. Kelemen pápához. Linz, 1530. febr. 15.*

Az összeg nagy részét Európa legnagyobb pénzhatalmassága, a Fugger-bankház kölcsönözte.³³

Így V. Károly uralma alá került Spanyolország, Itália egy része (Dél-Itália, Szicília és Szardínia), Németalföld, Franche Comté és a német birodalom. Spanyolországgal együtt birtokába jutottak a frissen alapított gyarmatok az Újvilágban. Közél járt az igazsághoz a kortársaknak az a mondása, hogy V. Károly birodalmában sohasem nyugodott le a nap.³⁴

A spanyol vezetés alatt álló „nemzetek feletti keresztény univerzális birodalom” (Weltreich!) császára megtartotta Spanyolországot gyarmataival, Németalföldet, az olasz birtokokat és a német birodalmat. I. Ferdinánd viszont megkapta bátyjától az 1521. évi wormszi birodalmi gyűlésen a Habsburg főhercegi tartományokat: Alsó- és Felső-Ausztriát, Stájerországot, Krajna és Karinthia hercegségeket és Tirol grófságot.³⁵ A császár ugyancsak öccsére ruházta mindazokat az örökösödési jogokat, amelyek alapján a Habsburg család igényt tartott a magyar és a cseh koronára.³⁶ A spanyol és osztrák birtokok óriási tömege nem volt egyéb, mint dinasztikus konglomerátum; az összetartó erőt a dinasztikus eszme („Idee der Dynastie”) jelentette. Vagyis a császár és családja adott összetartást ennek az alapelemeiben „összeörökölt” Habsburg birodalomnak.³⁷

A Habsburgok kezén levő tartományok két nagy részből tevődtek össze, amelyek gazdasági és társadalmi fejlődésük folytán különböztek egymástól. Míg a nyugati terület (Németalföld, Burgundia, Spanyolország) megindult a tőkés fejlődés útján, addig a keleti területeken (osztrák örökös tartományok, német birodalom, majd Cseh- és Magyarország) konzerválódtak a feudális viszonyok. Az Atlanti-óceánhoz közelebb eső nyugat-európai országok súlya egyszerűen jelentősen megnőtt, ugyanakkor a kelet-európai országoké — így hazánké is — erősen csökkent. Ilyen körülmények között Nyugat-Magyarországot a két Habsburg csak ütköző területnek tekintette. Minthogy az egyes Habsburg résztartományokat gyakran mélyreható gazdasági,

³² FIEDLER, JOSEPH: i. m. Wien, 1870. 9. 1. Charakteristik Carl's V.; Uo. 14. 1. Finalrelation des Alois Mocenigo über seinen Aufenthalt am Hofe und im Lager Carl's V. (1548.); GUNTRAM, K.: Kaiser Karl der Fünfte. Wien, 1865.; MAURENBECHER, W.: Karl V. und die deutschen Protestanten 1545—1555. Wien, 1865.; STORCH, L.: Geschichte Kaiser Karls V. Leipzig, 1853., Wien, 1869.; BAUMGARTEN, H.: Geschichte Karls V. Bd. I—III. Stuttgart, 1885—1892.; BRANDI, K.: Kaiser Karl V. Bd. I. München, 1937. 13. 1. „Karl führte das Haus Habsburg zur Höhe der Macht”; RASSOW, PETER: Das Bild Karls V. im Wandel der Jahrhunderte. Rasso, Peter — Schalk, Fritz: Karl V. Der Kaiser und seine Zeit. Köln-Graz, 1960. 21. 1.; BRAUDEL, F.: La méditerranée et le monde méditerranéen a l' époque de Philippe II. Seconde édition revue et augmentée. Tom. 2. Paris, 1966. 21—23. 1.; FRIEDENTHAL, R.: Luther élete és kora. Gondolat, Bp., 1973. 317—320., 623. 1.

³³ KÁLDY—NAGY GYULA: i. m. Bp., 1974. 41., 65. 1.; Anton Fugger kereskedelmi kapcsolatai a magyar-lengyel hatalmi szférával nem voltak hatás nélkül I. Ferdinánd és V. Károly keleti politikájára. Lásd KELLENBENZ, HERMANN: Zur Problematik der Ostpolitik Karls V. RASSOW, P.—SCHALK, F.: Karl V. Der Kaiser und seine Zeit. Köln — Graz, 1960. 125. 1.

³⁴ MARCZALI HENRIK: A reformáció kora. Nagy Képes Világtörténet. VII. Bp., é. n. 220. 1. „Neki adja páratlan vitéz katonaságát Spanyolország, kereskedelme gyümölcseit és hajóit a kincses Németalföld, aranyát és aranyértékű fűszereit a két India, műveltségére s hadi tudományra nézve a többi nemzetet felülmúló Olaszország. Szabadon toborozhatja mint császár Németország landsknechtjeit...”; HAJNAL ISTVÁN: Az újkor története. A Magyar Szemle Társaság kiadása. Bp., 1936. 38. 1.; PRIESTER, E.: Kurze Geschichte Österreich. Bd. I. Wien, 1945. 49. 1.; Világtörténet. IV. Bp., 1963. 245., 363—364. 1.; HANKISS ELEMÉR — MAKKAI LÁSZLÓ: Anglia az újkor küszöbén. Gondolat, Bp., 1965. 45. 1.

³⁵ ORTVAI TIVADAR: i. m. Bp., 1914. 18. 1.; BRANDI, K.: i. m. Bd. I. München, 1937. 115—117. 1.

³⁶ BRANDI, K.: i. m. Bd. I. München, 1937. 21., 117—121. 1.

³⁷ BRANDI, K.: i. m. Bd. I. München, 1937. 294. 1. V. Károly nagynéje, Katalin, Anglia királynéja, nővérei közül Mária II. Lajos magyar és cseh király felesége, Eleonóra előbb Emmánuel portugál király, utóbb I. Ferenc francia király neje, Katalin III. János portugál király felesége, Erzsébet II. Keresztély dán király neje.

politikai és ideológiai ellentétek választották el egymástól, az új mammutállam katonai és politikai súlya egyenetlenül érvényesült.³⁸

A korszak történetét alapvetően jellemezte az a küzdelem, amelyet a kialakuló nemzeti államok folytattak Nyugat-Európában a világbirodalom megalapítására törekvő Habsburgok ellen.³⁹ A Habsburgok világhatalmi állásának legelkeseredettebb ellensége a francia Valois királyi család volt. A megnövekedett Habsburg hatalom ugyanis Franciaországot körülzárással fenyegette, s függetlenségét veszélyeztette. Ezért I. Ferenc francia királynak V. Károly császár ellen folytatott háborúi rendkívül hevesek és elkeseredettek voltak, s az ellenfelek egymás elleni harcukban semmilyen eszköztől sem riadtak vissza.⁴⁰ A két vezető európai katolikus nagyhatalom, a francia és a spanyol, Luther felléptének idejétől az augsburgi vallásbékéig (1555) öt nagy háborút viselt egymással, főként az itáliai és burgundi birtokokért.⁴¹

A Földközi-tengerért és az európai vezető hatalomért vívott küzdelemben Anglia, Velence és a pápa általában Franciaország mellé álltak, mert ők is tartottak a Habsburgoktól.⁴² I. Ferenc francia király hosszú időn át lekötötte hatalmas ellenfelét, V. Károly császárt, és megakadályozta abban, hogy a német birodalomban helyreállítsa a császári hatalmat, de abban is, hogy a török ellen forduljon.⁴³ A keresztény államok egyre nehezebben voltak hajlandók együttműködni a török ellen.⁴⁴

Az a mérkőzés, amely a XVI. század elejétől kezdve Nyugat-Európa két nagy riválisra, Franciaország és Habsburg-Spanyolország közt megindult, hamar kiterjedt Kelet-Európára is. Franciaország keleten, a Habsburgok hátában keresett ellenük fordítható erőket. A Habsburg-francia és a Habsburg-török érdekellentét úgy hozta magával, hogy Franciaország és a török birodalom egyesítse erejét a Habsburgok elleni küzdelemben.⁴⁵ A török fő ellenfele a Habsburg-hatalom lett, fő hadszínterük pedig a Földközi-tenger medencéje. Minthogy V. Károly császár nem a német birodalomból, hanem Spanyolországból tudta Milánót, Toszkanát és Nápolyt biztosítani, ennél fogva a császárság főtengele az észak-keleti irányból a Madrid—Róma vonalra helyeződött át.⁴⁶ Innen ágazott ki az a török támadási szárnyvonal, amely a Duna mentén vezetett Magyarország és az osztrák örökös tartományok felé.⁴⁷ Mivel a szultán nehe-

³⁸ Vö. RÁZSÓ GYULA: i. m. HK 1973. 4. sz. 672. 1.

³⁹ RAZIN: A hadművészet története. II. Zrinyi Kiadó, Bp., 1961. 506. 1.

⁴⁰ SALAMON FERENC: i. m. Bp., 1886. 84. 1.; LOUIS BERTRAND: Spanyolország története. Ford.: Rónai Mihály András. Athenaeum, Bp., é. n. 250. 1.; KELLENBENZ, H.: i. m. Köln-Graz, 1960. 120. 1.

⁴¹ MIGNET: Rivalité de Charles V. et François I. Paris, 1875.; BRANDI, K.: i. m. Bd. I. München, 1937. 15. 1.; RAZIN: i. m. II. Bp., 1961. 505—506. 1.; TOKODY GYULA — NIEDERHAUSER EMIL: Németország története. Akadémiai Kiadó, Bp., 1972. 87. 1.

⁴² BRANDI, K.: i. m. Bd. I. München, 1937. 14. 1.; JEDIN, H.: Die Päpste und das Konzil in der Politik Karls V. Radow, P. — Schalk, F.: Karl V. Der Kaiser und seine Zeit. Köln-Graz, 1960. 104—118. 1.

⁴³ ISTVÁNFY MIKLÓS: Magyarország története 1490—1606. Ford.: Vidovich György. Debrecen, 1867. 308—309. 1. „A keresztény fejedelmek kárhozatos vetélkedéssel szüntelen egymás közt hadakoztak, s a szomszéd Magyarország megmaradásával mitsem gondoltak...”

⁴⁴ Az egész keresztény világ közös ellenségének fenyegető jelenléte lassanként csak „Türkenfurcht”-ot és „Türkenliteratur”-t eredményezett, nem pedig saját érdekeikkel elfoglalt kormányok harci aktivitását. Vö. MISKOLCZY ISTVÁN: Kereszteshadjárati terve a mohácsi vész előtt. Mohácsi Emlékkönyv, Bp., 1926. 41—63. 1.; EBERMANN, R.: Die Türkenfurcht. Ein Beitrag zur Geschichte der öffentlichen Meinung während der Reformationszeit. Halle, 1904.; WACZULIK MARGIT: A török korszak kezdetének nyugati történetirodalmi a 16. században. Bp., 1937. 1. 1.

⁴⁵ ROBERTSON, W.: i. m. III. Theil. Wien, 1819. 248. 1.; KELLENBENZ, H.: i. m. Köln-Graz, 1960. 121. 1.

⁴⁶ BRANDI, K.: i. m. Bd. I. München, 1937. 13. 1.

⁴⁷ KOSÁRY DOMOKOS: i. m. Valóság, 1973. 9. sz. 28. 1.

zen közelíthette meg V. Károly birtokait, helyette legtöbbször öccsét, I. Ferdinándot támadta Magyarországon át.⁴⁸

A francia udvar azonban csak akkor folyamodott a török segítséghez, amikor a francia seregek Észak-Itáliában Páviánál súlyos vereséget szenvedtek és I. Ferenc király maga is Habsburg-fogságba esett. V. Károly császár mindaddig nem akarta a francia király szabadságát visszaadni, amíg a békekötés feltételeinek megtartását esküvel meg nem pecsételi.⁴⁹ Az első francia-spanyol háború (1521—1526) a spanyol túlsúlyt biztosító madridi békével ért véget; a francia király jelentős területekről volt kénytelen lemondani.⁵⁰ I. Ferenc átengedte a császárnak Bourgogne hercegségét, s lemondott Flandriára, Artoisra s Milánó hercegségére való jogairól. A franciáktól elragadott Milánó császári hűbérként Francesco Sforza kezébe került.⁵¹

I. Ferenc fogságba esése után az erőviszonyok a Habsburg-ház javára tolódtak el.⁵² Ebben a nyomasztó helyzetben a francia király anyja Szulejmán szultán támogatását kérte V. Károly ellen.⁵³ 1525 vége felé Frangepán János gróftól küldte követségbe a szultánhoz, s követe útján arra bízta, hogy támadja meg V. Károly sógorát, a magyar királyt. A szultán 1526 februárjában megígérte támogatását a francia királynak. I. Ferenc pedig négy hónappal azután, hogy 1526 januárjában Madridban békét kötött, Itáliában szövetségeseket keresett a császár ellen. Megalakult a cognaci liga, a francia király, a Medici-családból származó VII. Kelemen pápa, Velence, Firenze és Milánó császár ellenes szövetsége.⁵⁴ A francia király kijelentette, hogy a madridi szerződés nem köti, minthogy úgy kényszerítették ki, és Bourgogne visszaadásáról szó sem lehet.⁵⁵

Szulejmán szultán a franciák kérésére támogatta a Habsburg-ellenes szövetséget. „Paripánk fel van nyergelve — írja —, kardunk oldalunkon van éjjel-nappal”.⁵⁶ Ezzel a török döntő tényezővé vált az európai politika színpadán.⁵⁷ Mivel a Habsburgok és a Jagellók szerződése Magyarországot is a Habsburgokhoz kapcsolta, ennek következtében a török hazánk földjén igyekezett csapást mérni a Habsburgok hatalmára.⁵⁸ Szulejmán egyelőre nem érezte magát elég erősnek ahhoz, hogy V. Károly

⁴⁸ TÖRÖK PÁL: A Habsburgok első sztabuli rezidense. Budapesti Szemle, 1929. szept. sz. 418. 1.

⁴⁹ ROBERTSON, W.: i. m. III. Theil, Wien, 1819. 282—285. 1.; BERTRAND, L.: i. m. Bp., é. n. 250. 1.; BRANDI, K.: i. m. Bd. I. München, 1937. 192—193. 1.

⁵⁰ ROBERTSON, W.: i. m. III. Theil, Wien, 1819. 309—311. 1.; BRANDI, K.: i. m. Bd. I. München, 1937. 133—138. 1.

⁵¹ BERTRAND, L.: i. m. Bp., é. n. 250. 1.; BRANDI, K.: i. m. Bd. I. München, 1937. 193—205. 1.; H. A. L. FISCHER: Európa története. I. Bp., é. n. 480. 1.

⁵² VÖ. KÁLDY—NAGY GYULA: i. m. Bp., 1974. 70. 1.

⁵³ GÉVAY, A.: Urkunden und Actenstücke I. Wien, 1840. Bericht Josephs von Lamberg und Nikolaus Jurischitsch' s an König Ferdinand I. 86. 1.; SZALAY LÁSZLÓ: i. m. Pest, 1859. 4. 1.; LÁZÁR GYULA: Az oszmán uralom története Európában. II. Bp., 1877. 13—14. 1.

⁵⁴ HHStA Ungarn, 1526. Fasc. 2. Fol. 68—70. V. Károly utasítása. Granada, 1526. nov. 26. Instructio pro Bohemia.; ROBERTSON, W.: i. m. III. Theil, Wien, 1819. 330. 1.; BRANDI, K.: i. m. Bd. I. München, 1937. 208. 1.

⁵⁵ BRANDI, K.: i. m. Bd. I. München, 1937. 207—215. 1.

⁵⁶ CHARRIÈRE, E.: Négotiations de la France dans le Levant. Paris, 1848.; SZALAY LÁSZLÓ: Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI. században. Pest, 1861.; BÁRDOSY LÁSZLÓ: Magyar politika a mohácsi vész után. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., 1943. 14—15. 1.

⁵⁷ SALAMON FERENC: i. m. Bp., 1886. 84. 1.; TÖRÖK PÁL: A mohácsi vész diplomáciai előzményei. Mohácsi Emlékkönyv 1526. Bp., 1926. 179—184. 1.; KÁLDY—NAGY GYULA: Harácszedők és ráják. Török világ a XVI. századi Magyarországon. Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 9. Akadémiai Kiadó, Bp., 1970. 49. 1.

⁵⁸ HERMANN ZSUZSANNA: Az 1515. évi Habsburg-Jagelló szerződés. Adalék a Habsburgok magyarországi uralmának előtörténetéhez. Értekezések a történeti tudományok köréből 21. Akadémiai Kiadó, Bp., 1961.

császárral a tengeren bocsátkozzék közvetlen harcba. Ennélfogva célszerűbbnek tűnt előtte inkább a császár sógora, a II. Lajos magyar és cseh király ellen intézendő hadjárat megvalósítása.⁵⁹

Az 1526. évi török támadás célja a török krónikáirók állítása szerint az volt, hogy Szulejmán szultán „meg akarta fenyíteni” a követeivel oly „dölyfösen” bánó II. Lajost. Más szóval: figyelmeztetni akarta, hogy szakítson török-ellenes politikájával.⁶⁰ Magyarország sorsa 1526. augusztus 29-én a mohácsi csatában megpecsételődött; a fiatal II. Lajos, Magyarország és Csehország királya, halva maradt a csatatéren Szulejmán szeptember 8-án akadálytalanul vonult be az ország fővárosába. Nem számított rá, hogy az ország védekezés nélkül ölébe hull. Ekkor még nem látta elérkezettnek az időt Magyarország teljes meghódítására.⁶¹

Ferdinánd főherceg, az ausztriai tartományok ura, házassági szerződés jogán igényt tartott sógorának, az elhunyt magyar király trónjára. A mohácsi csatát olyan eseménynek tekintette, amelyet arra kell kihasználni, hogy Magyarországot többi tartományaihoz csatolja.⁶² Szulejmán szultán mohácsi győzelmével akaratlanul úgyszólván „besegítette” legnagyobb ellenségeit, a Habsburgokat Magyarország trónjára.⁶³

A Habsburgok hatalmi helyzetének alakulása és a török birodalom harca a mohamedán világ fölötti uralomért, a korabeli világesemények hullámverése jelentősen befolyásolta Magyarország sorsát a XVI. században.⁶⁴

A török szultánok már a XIV—XV. században kifejezetten világalomra, minden más nép leigázására törektek.⁶⁵ Ennek elvi indoklására átvették az arab jog és a mohamedán vallás hasonló törekvéseken alapuló előírásait, így többek között a „szent háború” tanát, ami vallási szabályok formájában is kötelezővé tette a harcot a „hitetlenek” ellen. Ez az ideológia lényegében arra szolgált, hogy „erkölcsi” alapot teremtsen a világalurmi törekvések, a birodalom lényegéhez tartozó, intézményesített rablások számára.⁶⁶ A megerősödő török hatalom a XIV. század derekán átlépte Európa határát, és a következő két évszázad alatt sorozatos harcokban egymás után hódította meg a délkelet-európai országokat.⁶⁷

⁵⁹ KÁLDY—NAGY GYULA: i. m. Bp., 1974. 71. 1.

⁶⁰ SZALAY LÁSZLÓ: i. m. IV. Lípce, 1854. 8. 1.; TÖRÖK PÁL: i. m. Bp., 1926. 141—193. 1.; Szulejmán szultán követséget küldött II. Lajos magyar királyhoz, mely békére szólította fel, a béke fejében azonban évi díjat kért. Az ifjú király és udvara annyira felháborodott e miatt, hogy a török követeket bebörtönöztette, majd meggondolatlanul kivégeztette.; PERJÉS GÉZA: i. m. Kortárs, 1971. nov. sz. 1796. 1.

⁶¹ RÁZSÓ GYULA: i. m. HK 1973. 4. sz. 670—671. 1.

⁶² BRANDY. K.: i. m. Bd. I. München, 1937. 213. 1.; KELLENBENZ, H.: i. m. Köln-Graz, 1960. 122. 1.

⁶³ ORTVAY TIVADAR: i. m. Bp., 1914. 225. 1. Mindenfelé beszélték, hogy V. Károly császár és testvére, Ferdinánd, két új országhoz jutott.; PERJÉS GÉZA: i. m. Kortárs, 1971. nov. sz. 1796. 1.; KÁLDY—NAGY GYULA: i. m. Bp., 1974. 88. 1.

⁶⁴ M. S.: A magyar—török történeti kapcsolatok kutatásáról. (Interjú Káldy—Nagy Gyulával.) Népszabadság, XXVIII. évf. (1970.) nov. 15., 268. sz. 8. 1.

⁶⁵ Az oszmán birodalom kialakulásának, s az ettől elválaszthatatlan hódításainak részletes rajzát lásd: HAMMER—PURGSTALL, J.: Geschichte des osmanischen Reiches. Bd. I. Pesth, 1827.; ZINKEISEN, J. W.: Geschichte des osmanischen Reiches in Europa. Bd. I. Hamburg-Gotha, 1840.; WITTEK, P.: The Rise of the Ottoman Empire. London, 1938.; JORGA, N.: Geschichte des osmanischen Reiches. Bd. I. Gotha, 1908.; WERNER, E.: Le monde byzantin. Tom. 3. Paris, 1947.; OSTROGORSKY, G.: Geschichte des byzantinischen Staates. München, 1952.; ELEKES LAJOS: Hunyadi. Akadémiai Kiadó, Bp., 1952. 3—38. 1.; COLES, P.: The Ottoman Impact on Europe. London, 1967.

⁶⁶ OSZTERN SALAMON PÁL: A „szent háború” (dsihâd) a mohamedán jog szempontjából (Egy fejezet az iszlám államtanából). Történelmi Szemle (továbbiakban: TSz), 1916. 158—228. 1.; ELEKES LAJOS: i. m. Bp., 1952. 31. 1.

⁶⁷ PERÉNYI JÓZSEF: Az Oszmán Birodalom terjeszkedése és a keleteurópai központosított államok kialakulása c. kéziratában foglalja össze azokat az okokat, amelyek a török hódítást, s az

A török 1365-ben fővárosát Kisásziából Drinápolyba (Edirne) helyezte át. Sem a hanyatló bizánci császárság, sem a szerb állam, sem Bulgária nem tudta megállítani az oszmán hódító gyors előnyomulását. A XIV. század nyolcvanas éveiben Bulgáriát, azután Thesszáliát hódította meg, majd a Rigómezőn elszenvetett döntő vereség (1389) után Szerbia is meghódította a töröknek. Közben megindult a harc az „egyesítésért” is, vagyis a szeldzsuk emírségek megszerzéséért. A török portyázók a kilencvenes évek elején már a magyar végekre is eljutottak.⁶⁸ Konstantinápoly elfoglalásával (1453) szilárdan megvetették lábukat a Boszporusz mindkét partján és onnan folytatták támadásaikat. Rövid idő alatt teljesen hatalmukba kerítették Albániát, 1462—66 között Boszniát, 1481-ben Hercegovinát. Havasalföld és Moldva elismerték a szultán hűbéresükné.⁶⁹

A török sikereit nagyban előmozdította az a körülmény, hogy a balkáni államok egymás között torzszalkodtak. A bizánci, bulgáriai és szerbiai feudális uralkodó osztályok nem mérték fel az ázsiai betolakodók részéről fenyegető óriási veszedelmet.⁷⁰ A helyzetet az is súlyosbította, hogy a Balkán orthodox és „eretnek” népessége a vallási térítéssel álcázott magyar hódító törekvésekkel szemben sok esetben felszabadítóként fogadta a vallás iránt toleránsnak látszó törököket.⁷¹

Bár az oszmán hódító az Aldunánál már elérte Magyarország déli határát, Hunyadi János győzelmei,⁷² és Mátyás erős állama egyelőre elrekeszték a török előnyomulásának útját.⁷³ Mindaddig nem tudta a Szávától északra megvetni a lábát, míg a déli védővonalát megfelelő állandó őrség tartotta megszállva, s mögötte erős, gyorsan mozgósítható tábori hadsereg állomásozott.⁷⁴ A Mátyás király és II. Bajezid szultán által 1483-ban öt évre kötött békét először maguk, majd utódaik folyamatosan meghosszabbították.⁷⁵

A XVI. század elején a török hódító törekvések célpontjai elsősorban Irán, Örményország, Kurdisztán és az arab országok voltak. Az 1514. évi csaldinari csatában I. Szelim vereséget mért a Szezevidák perzsa államára és hódolásra bírta a Zülkadir türkmén fejedelemséget, és birodalmához csatolta Bitlisz, Mardin és Dijarbekir környékét.⁷⁶ I. Szelim szultán 1516. augusztus 24-én Aleppo közelében teljesen szétszórta a mameluk szultán seregét. E győzelem eredményeképpen az oszmánok kezére került egész Szíria és Hidzsász, a mohamedánok szent városaival, Mekkával és Medinával együtt. Török ellenőrzés alá kerültek a Földközi-tenger és a Vörös-tenger partjain

egyidejűleg folyó kisázsiai egyesítés sikerét magyarázzák. E szövegnek egy sokkal részletesebb változata található a Magyar Történészek Nemzeti Bizottsága által a kongresszus tiszteletére kiadott *Études historiques hongroises* 1975. c. műben, részletes irodalomjegyzékkel.

⁶⁸ A balkáni népek törökellenes küzdelmeire: DIMITĀR ANGELOV: A török hódítás és a balkáni népek harca a hódítók ellen. Tanulmányok a népi demokráciák történetéből. I. Bp., 1956. 7—38. 1.; NIEDERHAUSER EMIL: Bulgária története. Studium könyvek 10. Gondolat Kiadó, Bp., 1959. 70—84. 1.; DIMITĀR KOSZEV — HRISZTOV HRISZTOV — DIMITĀR ANGELOV: Bulgária története. Gondolat, Bp., 1971. 48—50. 1.; KAZSDAN, A. P. — LITAVRIN, G. G.: Bizánc rövid története. Gondolat Kiadó, Studium könyvek 25. Bp., 1961. 270—310. 1.; MILLEKER B.: A töröknek első betörései Dél-Magyarországba Zsigmond és Albert királyok idejében. Temesvár, 1904. 6—11. 1.; KUPELWIESER, L.: Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen bis zur Schlacht bei Mohács, 1526. Wien—Leipzig, 1899. 9—11. 1.; RÁZSÓ GYULA: i. m. HK 1973. 3. sz. 403. 1.

⁶⁹ ELEKES LAJOS: Mátyás és kora. "Művelt Nép" Kiadó, Bp., 1956. 43—55., 165—170., 175—185., BRAUDEL, F.: i. m. Paris, 1966. 11—19. 1.; KÁLDY—NAGY GYULA: i. m. Bp., 1970. 13—38. 1.

⁷⁰ Vö. a 68. sz. jegyzetet!; Világtörténet IV. Bp., 1963. 530. 1.

⁷¹ Vö. RÁZSÓ GYULA: i. m. HK 1973. 3. sz. 405. 1.

⁷² ELEKES LAJOS: i. m. Bp., 1952.; SINKOVICS ISTVÁN: i. m. HK 1966. 4. sz. 772. 1.

⁷³ ELEKES LAJOS: i. m. Bp., 1956.

⁷⁴ RÁZSÓ GYULA: i. m. HK 1973. 4. sz. 667. 1.

⁷⁵ KÁLDY—NAGY GYULA: i. m. Bp., 1974. 42. 1.

⁷⁶ Világtörténet IV. Bp., 1963. 530—531. 1.; KÁLDY—NAGY GYULA: i. m. Bp., 1974. 30—31. 1.

fekvő fontos kereskedelmi központok. A török csapatok 1517-ben elfoglalták Egyiptomot.⁷⁷ Ezzel elvágták az utolsó szálat, mely Velencét a Kelettel összekötötte.

I. Szelim fia, II. Szulejmán szultán (1520—1566), a kiváló katonai és politikai szervező, már Nyugat ellen fordult. A török birodalom legnagyobb kiterjedését és hatalmát az ő uralkodása alatt érte el.⁷⁸ Szabács 1521. június 7-én, Zimony augusztus közepén hősiés védelem után török kézre került.⁷⁹ Nándorfehérvár (Belgrád) 700 főnyi őrsége Oláh Balázs vicedán parancsnoksága alatt két hónapig ellenállt; abban bízott, hogy a király csapatai majd csak idejében megérkeznek. De Báthori István nádor Péterváradnál, Szapolyai János erdélyi vajda pedig Lippánál tétlenül várakozott seregével. Belgrád védői a városból a vízivárba, majd a felsővárba szorultak vissza, de „nagy emberséggel” tartották magukat. Mikor már érezték erőtlenségüket, a parancsnok a szultántól kapott hitlevélben bízva megmaradt 72 emberével augusztus 29-én kivonult a várból, de Zimonyon túl a török kíséret egy szálig levágta őket.⁸⁰

Így 1521-ben török kézre jutott az a vár, amely a szultán számára Magyarország kapuja, vagy — mint a törökök mondták — „Magyarország meghódításának kulcsa” volt. Belgrád elfoglalása kétségkívül a Magyarország ellen indítandó döntő török támadás előfeltételét jelentette.⁸¹

A török haderő 1521-ben és 1526-ban megsemmisítette Magyarország déli védelmi vonalát, s a mohácsi győzelem után 1529-ben és 1532-ben már Bécset fenyegette. Az oszmán birodalom a szultánok és a katonai-feudális arisztokrácia hódító politikája eredményeként a XVI. századra hatalmas állammá fejlődött.⁸² Szulejmán szultán támogatta a Habsburg-ellenes szövetséget, s ezzel döntő tényezővé vált az európai politika színpadán.⁸³ Több európai állam — Velence, a német protestáns államok, s kiváltképp Franciaország — reális szövetségest keresett és talált a török szultánokban.⁸⁴

⁷⁷ Világtörténet IV. Bp., 1963. 531. 1.; KÁLDY—NAGY GYULA: i. m. Bp., 1974. 32—33. 1.

⁷⁸ Szulejmán szultán uralkodásának történetéről jó összefoglalást nyújtanak: ZINKEISEN, J. W.: i. m. III. Theil, Gotha, 1855. 20—55. 1.; FEKETE LAJOS: Szulejmán szultán. Életek és korok. Szerk.: H. Balázs Éva. Bp., 1967.; KÁLDY—NAGY GYULA: Szulejmán. Gondolat, Bp., 1974. „Híres történelmi személyiség — írja Káldy—Nagy Gyula —, de nem annyira kiváló képességei, mint inkább az adott viszonyok miatt”.

⁷⁹ LÁZÁR GYULA: i. m. Nagybecskerek, 1890. 279—281. 1.

⁸⁰ VERANCICS ANTAL: Összes munkái. II. Pest, 1857. 123—185. 1. Landor Fejérvár elveszésének oka, e vót és így esett.; KRONES, F.: Die österreichischen, böhmischen und ungarischen Länder im letzten Jahrhundert vor dauernden Vereinigung 1437—1526. Wien, 1864. 204—205. 1.; LÁZÁR GYULA: Az oszmán uralom története Európában. II. Bp., 1877. 6—7. 1.; SALAMON FERENC: i. m. Bp., 1886. 74—75. 1.; MARGALITS EDE: Horvát történelmi repertorium. I. Bp., 1900. 329—337. 1.; GYÓNI MÁTYÁS: Magyarország és a magyarság a bizánci források tükrében. Bp., 1938. 33. 1.; SZÉKELY GYÖRGY: A török hódítók elleni védelem ügye a Dózsa-parasztháborútól Mohácsig. Bp., 1952. 20—21. 1.; KÁLDY—NAGY GYULA: i. m. Bp., 1970. 47—48. 1.; Ua.: i. m. Bp., 1974. 47. 1.

⁸¹ KISS LAJOS: Nándorfehérvár bukása HK 1889. 389—440., 546—612. 1.; Belgrád elesetének jelentősége Magyarországra nézve: THURY JÓZSEF: i. m. I. Bp., 1893. 77. 1.; HORVÁTH JÁNOS: A reformáció jegyében. Második kiadás, Bp., 1957. 128. 1.; ELEKES LAJOS: i. m. Bp., 1952. 457. 1.; BRAUDEL, F.: i. m. Tom. 2. Paris, 1966. 16. 1.; KLANICZAY TIBOR (szerk.): A magyar irodalom története 1600-ig Akadémiai Kiadó, Bp., 1964. 286. 1.; PERJÉS GÉZA: Az oszmán birodalom európai háborúinak katonai kérdései (1356—1699). HK 1966. 4. sz. 867. 1.; Nem véletlen tanácsolta a nagyvezér, Piri Mehmed pasa, hogy az elfoglalt Belgrádon keresztül hatoljanak be Magyarországba, mert különben visszatérőben Belgrádnál elvághatják útjukat. Lásd KÁLDY—NAGY GYULA: i. m. Bp., 1974. 44. 1.

⁸² Világtörténet IV. Bp., 1963. 530. 1.

⁸³ TÖRÖK PÁL: A mohácsi vész diplomáciai előzményei. Mohácsi Emlékkönyv, Bp., 1926. 179—184. 1.

⁸⁴ A török megváltozott szerepére az európai politikában: COLES, A.: The Ottoman impact on Europe. London, 1967.; VAUGHAN, D.: Europe and the Turk; a pattern of alliances, 1350—1700. Liverpool, 1954.; PFEFFERMANN, N.: Die Zusammenarbeit der Renaissancepäpsten mit den Türken. Winterthur, 1946.; RÁZSÓ GYULA: i. m. HK 1973. 4. sz. 661. 1.

A szultáni seregek a magyarországi hadjáratokkal egyidejűleg keleti irányban is kiterjesztették a birodalom határait. 1522-ben elfoglalták Rodosz szigetét; a johannita lovagok 179 napos ádáz küzdelem után megadták magukat.⁸⁵ Perzsia a csaldirani ütközet (1514. augusztus 23.), még inkább Izmail „szófi” halála és a gyermek Thanaszp sah trónralépeése (1524. május 23.) után nem jelentett komoly ellenfelet; a kis-korú uralkodó gyámságáért vetélkedő törzsfők küzdőtere volt.⁸⁶

A pusztító háborúskodás Thanaszp sah uralkodása (1524—1576) alatt is folytatódott. A régóta lappangó ellentét Törökország és a perzsa siiták között Szulejmán korábban két ízben vezetett háborúhoz. Első ízben (1534—1536) Transzkaukázia és Irak volt a legnagyobb ütközetek színhelye. A törökök elfoglalták Tebrizt, majd röviddel utóbb Bagdadot is. A szultán 1536-ban tért vissza Isztambulba anélkül, hogy a perzsa sahon döntő győzelmet aratott volna. A perzsák a végtelen hosszú utánpótlási vonalból eredő török nehézségeket ügyesen kihasználták. A sah defenzív taktikájával szemben az azerbajdzsáni és iráni hadműveletek mindvégig meddő kísérletek maradtak.⁸⁷ Szulejmán helytartói a bagdadi tartományt tovább szélesítve 1538-ban eljutottak Baszráig, de Thanaszp perzsa sahot most sem sikerült ütközetre kényszeríteni.

A második perzsa hadjáratra mintegy két évtizeddel később került sor, amikor a sah szökevény öccse, Elkász mirza Szulejmán udvarába menekült és a szultánt háborúra tüzelte bátyja ellen. De a szultán most sem tudta ellenfelét csatára kényszeríteni. Megelégedett azokkal a sikerekkel, amelyeket vezérei 1548/49-ben Grúziában értek el. A háború második szakaszában a szultán megint Tebrizig nyomult, ahonnan ütközet nélkül tért vissza. E hadjáratok nevezetesebb hódítások nélkül zárultak. Az 1555-ben kötött békeszerződés értelmében Transzkaukáziát felosztották Irán és Törökország között.⁸⁸

V. Károly császár 1529 február végén Jean de Balbi johannita lovagot azzal az utasítással küldte el Thanaszp perzsa sahhoz, hogy közbelépésével a török erejét lekösse.⁸⁹ Köztudomású az is, hogy az Elő-Indiában megtelepedett, kereskedelmi érdekeltségeiket védeni akaró portugálok 1532 tavaszán a perzsákkal egyezséget kötöttek az oszmánok ellen⁹⁰. Thanaszp sah maga is kereste a szövetséget V. Károly császárral és öccsével, Ferdinánddal, de a tárgyalások nem vezettek gyakorlati eredményre. Mindenesetre a perzsa sah háborúival ismételten lekötötte Szulejmán hadait és nyugati háborúi megszakítására kényszerítette. Így a perzsák harcai kihatottak

⁸⁵ LÁZÁR GYULA: A török birodalom története. Nagybecskerek, 1890. 283—286. 1.; SZÉKELY GYÖRGY: Bizánc és a Nyugat érintkezései. Antik Tanulmányok. 1973. 1. sz. 44—45. 1.; KÁLDY—NAGY GYULA: i. m. Bp., 1974. 53—58. 1.

⁸⁶ TÖRÖK PÁL: i. m. Bp., 1930. 50. 1.

⁸⁷ GÉVAY, A.: Urkunden und Actenstücke II. Wien, 1841. Gesandtschaft König Ferdinands I. an Sultan Suleiman I. 1536. III. sz. 77—80. 1. Schreiben Sultan Suleimans I. an König Ferdinand I. Amid, 24 (25) October 1535.; Oláh Miklós levelezése. Közli IPOLYI ARNOLD, MHH Első osztály: okmánytárak, XXV. Bp., 1875. 518—519. 1. Prága, 1534. jul. 30.; KÁLDY—NAGY GYULA: i. m. Bp., 1974. 103. 1.

⁸⁸ COLONEL LAMOUCHE: Historie de la Turquie depuis les origines jusque à nos jours. Paris, 1934. 101. 1.; DOROTHY M. VAUGHAN: i. m. Liverpool, 1954. 207. 1.; NECK, R.: Diplomatische Beziehungen zum Vorderen Orient unter Karl V. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs. Bd. V. Wien, 1952.; MEDZIBRODSZKY ENDRE: A XVI—XVII. századi török-perzsa háborúk történetének kérdéseire. Különlenyomat az Acta Universitatis Szegediensis Acta Historica X. számából. Szeged, 1962. 25—26. 1.; Világtörténet IV. Bp., 1963. 547. 1.

⁸⁹ TÖRÖK PÁL: i. m. Bp., 1930. 51. 1.; KÁLDY—NAGY GYULA: i. m. Bp., 1974. 99. 1.

⁹⁰ LANZ, K.: Correspondenz des Kaisers Karl V. Erster Band, 1513—1532. Leipzig, 1844. 292—293. 1. Credenz für den Abgesandter Balbi. Der Kaiser an den Perserschach Ismael Sophi. 1529. febr. 15.; Uo. 293—296. 1. Instruction für Balbi an den Perserschach Ismael Sophi. 1529. febr. 18.; BRANDI, K.: i. m. Bd. I. München, 1937. 308. 1.

Magyarország sorsára is. A perzsák győzelmének hírei megdöbbantották a szíveket a magyarországi várakban és udvarházakban is.⁹¹

De nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a küzdelmet sem, amelyet V. Károly császár a Földközi-tenger medencéjében — a fő fronton — vívott a törökökkel. Nem kisebb térről volt szó, mint arról, hogy melyik nagyhatalom kaparintja meg a Mediterraneum kereskedelmének hasznát. Bár a török birodalmat köröskörül tengerek övezték, de önálló hadműveletek elvégzésére alkalmas flottája sokáig mégsem volt. Kifejlesztését ugyanis az állandó szárazföldi hadjáratok mindig háttérbe szorították. Szulejmán politikájának tulajdonképpen főiránya, hogy uralmát észak felé az európai szárazföldön szélesítse ki, visszatartotta attól, hogy a Földközi-tenger nyugati medencéjében fokozottabb tevékenységet fejtsen ki. Flottáját ugyan 1522-től a következő tíz esztendőben mindig kéznél tartotta, de jelentősebb vállalkozásba — a velencei signoria következetes békepolitikája miatt — nem bocsátkozott.

Először a spanyol armada merészebb fellépése, amely Andrea Doria vezetésével 1532-ben görög vizekre vitorlázott és meglepte Koront, másrésztől a katona-politikai viszonyok alakulása a Földközi-tengeren és az észak-afrikai partvidéken hozta magával a török tengeri hatalom tevékenyebb beavatkozását a világtörténelmi eseményekbe. Ez a fellendülési időszak alig negyven évet foglalt magában; kezdődött Barbarossa Hajreddin első hódító hadjárataival az Égei-tengeren és a lepantói tengeri csatával (1571) zárult.⁹²

Szulejmán szultán a török flotta újjászervezésére 1533-ban fogadta szolgálatába Hajreddin kalózvezért, akit rőt szakállá miatt neveztek el Barbarossának. A földközi-tengeri török flotta megvetette lábát a Levante partjain, megfosztotta a genovaiakat és velenceieket régi kereskedelmi támaszpontjaiktól a Krímben, Ciprus, Rodos szigeten és az égei-tengeri szigetek nagy részén.⁹³ Kalózaikkal elárasztották a Földközi-tengert és lezárták a Perzsiába, Arábiába, Indiába és Kínába vezető egyenes utat.⁹⁴

Az oszmán birodalom tengeri hatalmának megalapozója, Barbarossa Hajreddin, a szultán flottájának élén a félholdas lobogót egészen Spanyolország és Itália partjaira vitte. A velenceiektől az Archipelagus majd minden szigetét elragadta (1536—1538). 1541-ben megverte V. Károly császár flottáját Algéria partjain, s ezzel kiterjesztette a szultán hatalmát a spanyol vizekre is. Majd pedig az egész keresztény világ rémületére és megrökönyödésére, mint a francia király szövetségese, Nizza előtt jelent meg és több mint egy fél éven át zavartalanul horgonyzott a touloni kikötőben, ahonnan állandóan zaklatta a spanyol partokat és Spanyolország afrikai birtokait (1543—1544.) Röviddel ezután bekövetkezett halála (1546) mindenesetre nyugalmi helyzetet teremtett a török flotta vállalkozásaiban.⁹⁵ A kiújult perzsa háború elvonta Szulejmán figyelmét Mediterraneumról,⁹⁶ de az oszmán uralom alá jutott afrikai kalózállamok a ten-

⁹¹ SINKOVICS ISTVÁN: Európai műveltség a magyar végvárak mögött. Sz 1943. 156—157. 1.; KELLENBENZ, H.: i. m. Köln-Graz, 1960. 120. 1.; FEKETE LAJOS: i. m. Bp., 1967. 49—52. 1.; KÁLDY—NAGY GYULA: i. m. Bp., 1970. 52—53. 1.; TARDY LAJOS: Régi magyar követjárások Keleten. Bp., 1971. 114. 1. „A török uralkodó — írja Verancsics Antal — a perzsák ellen háborút akar indítani és ezért békét kíván hátrahagyni Magyarországon”.

⁹² ZINKEISEN, J. W.: i. m. III. Theil, Gotha, 1855. 279—329. 1.; Világtörténet IV. Bp., 1963. 535. 1.; BRAUDEL, F.: i. m. Tom. 2. Paris, 1966. 226. 1.; KÁLDY—NAGY GYULA: i. m. Bp., 1974. 134—135. 1.

⁹³ Világtörténet IV. Bp., 1963. 532. 1.

⁹⁴ VIPPER, R.: Rettegett Iván. Idegennyelvű Irodalmi Kiadó, Moszkva, 1947. 9. 1.

⁹⁵ ZINKEISEN, J. W.: i. m. III. Theil, Gotha, 1855. 286—287. 1.; BRAUDEL, F.: i. m. Tom. 2. Paris, 1966. 181. s. köv. 1.

⁹⁶ BRAUDEL, F.: i. m. Tom. 2. Paris, 1966. 228. 1.

ger felől állandóan ostrom alatt tartották a dél-európai partokat.⁹⁷ Turgut a török hajóhaddal 1551. augusztus 14-én elfoglalta Tripoliszt, s innen nyugtalanította Nápoly partjait.⁹⁸

A törökök kihasználva az iszlámhoz való tartozásukat, az akkor Közél-Keleten fennálló arab államok jogutódaként jelentek meg. Később innen merítették anyag- és embertartalékaikat dél- és közép-európai hódításaikhoz.⁹⁹ A kutatások mai állása mellett bajosan lehetne pontosan felmérni és összehasonlítani az európai államok és a török birodalom hatalmát, mert egy ilyen összehasonlításhoz szükséges adatok igen bizonytalanok.¹⁰⁰ Annyi azonban bizonyosnak tűnik, hogy a török birodalom gazdasági erőforrásokban gazdagabb volt minden európai államnál, katonai potenciálja jóval fölülmúlta bármely európai állam, sőt a Habsburg-birodalom erejét is, amelyet csak töredékesen lehetett a központi hatalom katonai céljainak szolgálatába állítani.¹⁰¹

Spanyolország és a német birodalom földje együtt sem érte el a Balkán és Kiszászia török uralom alatt álló területének nagyságát, pedig ezenfelül az oszmán birodalomhoz tartozott Arábia, Szíria és Egyiptom. Mint hűbéres állam Szulejmánnak hódolt a Krím és Észak-Afrikában a kalózok fészke, Algír.¹⁰² Az indiai vizektől és az egyiptomi sivatag szélétől egészen a magyarországi Komáromig, a friauli grófságig és az osztrák örökös tartományokig, továbbá a Káspi-tenger partjától egészen Gibraltárig terült el a török birodalom.¹⁰³

A török uradalom ugyan alapjában véve feudális jellegű volt, de a feudalizmusnak egy korábbi, sajátos — számos vonatkozásban az ún. ázsiai termelési mód jellegzetességeit tükröző — formáját képviselte. Az oszmán birodalom nagy katonai sikerei társadalmi szerkezetéből fakadtak. Minthogy egyensúlyban tartásához a már meghódított területeket belső erőforrásai mindig elégtelennek bizonyultak, a belső feszültséget a teljhatalmú szultánok mindig újabb hódításokkal oldották fel.¹⁰⁴

⁹⁷ ZINKEISEN, J. W.: i. m. III. Theil, Gotha, 1855. 287. 1.; HAJNAL ISTVÁN: i. m. Bp., 1936. 42. 1.

⁹⁸ KÁLDY—NAGY GYULA: i. m. Bp., 1974. 161. 1.

⁹⁹ DIMITAR KOSZEV — HRISZEO HRISZEOV — DIMITAR ANGELOV: i. m. Bp., 1971. 61. 1.

¹⁰⁰ VÖ. PERJÉS GÉZA: Zrínyi Miklós és kora. Gondolat, Bp., 1965. 281—282. 1.

¹⁰¹ KATONA, STEPHANUS: *Historia Critica Regum Hungariae*. Tom. III. Buda, 1798. 206. 1. Ferdinánd követése a lengyel királyhoz, 1552. (Georgius Vernherus, Scepusiensis aerarii praefetus et Georgius alter Rakovszki, Turotziensis): „Ceterum, quia unius regis et principis Christiani opes et copias ad obviamum atque resistendum tam valido universae Christianitatis hosti impares sunt...”: Arra vonatkozóan, hogy a török félelmetes ereje felülmúlta a Habsburg-birodalom erejét: GEÖCZE ISTVÁN: Haditanácsok az 1577-ik évben. Schwendy Lázár tanácsa. HK 1894. 521—522. 1. Schwendy Lázár tábornok, a bécsi udvari haditanács tagja, 1577-ben úgy vélekedett, hogy ez idő szerint „...minket az említett török a harchoz szükséges erőben, segélyforrásokban, alkalmatosságban, vezérekben, hadi gyakorlatosságban, és a harc vívásában messze felülmúl...” (Schwendy megjegyzése azonban pusztán a magyar végvárrendszer mentén kialakult erőviszonyokra vonatkoztatható); SZEGŐ PÁL: Végváraink szervezete a török betelepésétől a tizenöt éves háború kezdetéig (1541—1593). Bp., 1911. 71—72. 1.; PERJÉS GÉZA: i. m. Bp., 1965. 288. 1.; RUZSÁS LAJOS: A török ellenes honvédelem harc a XVI—XVII. században. MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei, 1967. 4. sz. 318. 1.

¹⁰² A Habsburg-birodalom területe a királyi Magyarországgal együtt a XVII. században kerekén 3000 000 km²-re, lakóinak száma 6—7 millióra rúgott. A török birodalom területe ezzel szemben hat millió km², lakóinak száma kb. 30 milliót tett ki. VÖ. PERJÉS GÉZA: i. m. Bp., 1965. 282. 1.

¹⁰³ ZINKEISEN, J. W.: i. m. III. Theil, Gotha, 1855. 3—9. 1.

¹⁰⁴ ELEKES LAJOS: i. m. Bp., 1952. 17—19. 1.; KÁLDY—NAGY GYULA: A török hódoltság elbeszélő és okleveles kútfőiről. Sz 1972. 3. sz. 650. 1. A budai török kincstár fennmaradt pénztári naplójából kiderül, hogy 1559-ben 260 000 és 1560-ban 280 000 aranyat hozott Budára, mivel a török kincstár évi adó- és vámbevétele a budai cseleket területén mindössze csak egyharmadát fedezte a felmerülő kiadásoknak. Lásd. FEKETE LAJOS — KÁLDY—NAGY GYULA: Budai török számadáskönyvek 1550—1580. Bp., 1962. 609-611. 1.

II. Szelim szultán halála évében (1574) az egész török birodalomban már 20 beglerbégység volt. Ezek közül csak három található az európai kontinensen, mégpedig a ruméliai beglerbégység és alatta a budai és temesvári. Ezzel szemben Ázsiában 13 beglerbégység volt, mégpedig: az anatóliai, karamaniai, erzerumi, wani, moszuli, siwasi, damaszkuszi, aleppói, bagdadi, bassarai, marasi, jemeni és ciprusi; Afrikában három, mégpedig a kairói, tripoliszi és algíri; s végül még a felsoroltakhoz járult a tengeri beglerbégység. Ez utóbbi magában foglalta nemcsak Gallipolit, Parat és Nikomédiát, nemcsak az Égei-tenger szigeteit: Lemnoszt, Mitylenet, Rodoszt, Naxoszt, az Archipelagus többi — egykor velencei főség alatt álló — szigetével, azután Szt. Maura szigetét a Jóni-tengerben és Lepantót a görög szárazföldön, hanem ezenkívül még Alexandria ekkor virágzó kikötőjét és kikötővárosát a Nílus torkolatánál.¹⁰⁵

A hódítások következtében megnőtt a szultánok pénzjöveldelme. Őket illetve minden háborús zsákmány egy ötöde. A háborúk során török kézre kerültek, vagy legalább függő helyzetbe jutottak a főbb kikötők, melyek fontos kisázsiai, illetve fekete-tengeri utakat őriztek. A szultánok annak fejében, hogy ne támadják a kikötőket, s ne akadályozzák meg a kereskedelmet, a kikötők polgáraitól óriási adókat-préseltek ki. Ehhez járult a már fennhatóságuk alá tartozó kikötők és vámhelyek jöveldelme, továbbá a birodalom hódított népeire kivetett türelmi adó, végül a „kímélet” vagyis a rablőháborúk időleges felfüggesztése címén a környező, még meg nem hódított országokból kicsikart adó és „ajándék”. A szultánok pénzjöveldelme a leggazdagabb európai uralkodókét is felülmúlta; évi bevételük 11—12 millió dukát körül mozgott.¹⁰⁶

Ez a nagyranőtt s hódításokkal egyre növekvő pénzjöveldelme lehetővé tette a szultánok számára, hogy hadseregüket állandóan fejlesszék. A török társadalmi és politikai rendszer célja a vallás által is támogatott hódítások érdekében egy jól felszerelt és lehetőleg állandóan harcrakész hadsereg megteremtése volt. Szulejmán szultánnak 1525-ben legalább 60 000 embere állt állandóan fegyverben, vagyis a tímáros szpáhik seregével együtt szükség esetén akár 100 000 főnyi haderőt is kiállíthatott. Egy-egy hadjáratra azonban ennek legfeljebb felét vihette magával, mert hatalmas birodalma egyik részét sem hagyhatta védtelenül maga mögött.¹⁰⁷

A főerőnek számító mozgékony szpáhik hatalmas könnyűlovas tömege mellett a török hadak tekintélyes számú janicsár gyalogsággal is rendelkeztek.¹⁰⁸ Mivel a janicsárság fizetése — a naturálgazdálkodás viszonyai között — állandó gondot jelentett, ezért a hadsereg zömét kitevő nehéz- és könnyűlovasság eltartását az adománybirtok — a hűbérviszonynak egy „keleti” formája — biztosította.¹⁰⁹ A török sereg harc-készségét jelentősen fokozta a kitűnő és nagyszámú tüzérség, a jól megszervezett élelmező szolgálat; éhezés, járvány ritkábban gyengítette, mint az egykorú európai seregeket.¹¹⁰

A török sikerek okait általában az oszmán államszervezetben, az örökletes földtulajdonnal rendelkező nemesség hiányában, s a szinte állandóan fegyverben tartott

¹⁰⁵ ZINKEISEN, J. W.: i. m. III. Theil, Gotha, 1855. 132—133. 1.

¹⁰⁶ A torinói levéltár Francesconi gyűjteményéből közli: NYÁRI ALBERT: A Turini kir. Levéltár magyar történelmi szempontjából. Sz 1869. 235. 1.; ZINKEISEN, J. W.: i. m. III. Theil, Gotha, 1855. 345—359. 1.; TÖRÖK PÁL: i. m. Bp., 1930. 16. 1.; Ferdinánd jöveldelme összes országaiból együttvéve sem érte el az egy milliót, míg a szultánét már korábban is 6—12 milliónyira becsülték.; ELEKES LAJOS: i. m. Bp., 1952. 23—24. 1.

¹⁰⁷ KÁLDY—NAGY GYULA: i. m. Bp., 1974. 82. 1.

¹⁰⁸ ZINKEISEN, J. W.: i. m. III. Theil, Gotha, 1855. 145—169., 201—262. 1.

¹⁰⁹ PERÉNYI JÓZSEF: i. m. 4—5. 1.

¹¹⁰ GÉVAY, A.: Urkunden und Actenstücke II. Wien, 1838: Bericht des Hieronymus von Zara und Cornelius Duplicius Schepper an König Ferdinand I. Wien, 27. September 1533., 31. 1.; ZINKEISEN, J. W.: i. m. III. Theil, Gotha. 1855. 262—267., 268—271. 1.

hadsereg fegyelmében jelölték meg.¹¹¹ A török hadművészet a nyugat- és középeurópai hadügy fejlődésének kritikus szakaszában emelkedő tendenciát mutatott. Kiváló szultánok keze alatt óriási erőt tudott kifejteni.¹¹² Az oszmán állam a szultántól függő hadsereggel és fejlett hivatalrendszerrel rendelkező központosított állam volt, amelyben az írásbeliség széleskörűen elterjedt.¹¹³ A korlátlan hatalmú uralkodók jól szervezett hadseregre támaszkodva, s a tisztviselők segítségével eredményesen tudták irányítani az államot.¹¹⁴ A török birodalom uralkodó osztálya (a kard és a toll emberei) gondolkodás nélkül teljesítették a szultán minden parancsát. Mindezek az előnyök biztosították az oszmán birodalom, „a középkor egyetlen valódi katonai állama”¹¹⁵ túlsúlyát Közép-Európában.¹¹⁶ Ereje, melyet három világrészről merített, semmi más állammal nem volt mérhető. Egy pápai diplomata szerint talán csak Európa egyetlen erői tudták volna legyőzni a szultánok birodalmát.¹¹⁷

Az egykori magyar urak közül a világosabb fejűek jól ismerték, hogy milyen politikai törekvések mozgatják a nemzetközi életet. Látták, hogy milyen küzdelem folyik az európai hegemoniáért a francia király és a német császár között. Keservesen érezték, hogy a török terjeszkedését mennyire elősegítette a nemzetközi viszonyok számunkra kedvezőtlen alakulása.¹¹⁸ Báthori András főkapitány 1555. szeptember 12-én Miksa trónörököséhez intézett levelében a korábbi példákra, a birodalmi hadseregek csúfos magyarországi kudarcaira hivatkozva, a török elleni sikeres védekezés alapfeltételét abban látja, ha a Habsburgok egyezsége lépnek a francia királlyal és a többi keresztény fejedelemmel, s az egész keresztény „respublica” egyesült erejével indítanak támadást szarazon és vizen a török ellen. Ha ez az összefogás nem jön létre, akkor — Báthori szerint — nem létezik olyan erő, amire támaszkodva ellenállhatnánk a török hódító hatalmának.¹¹⁹

Mint ahogy a török hódításnak sem a szerb, sem a román fejedelemségek nem tudtak ellenállni, úgy Magyarország sem egymagában. Nemhogy a Mohács Magyaror-

¹¹¹ STURMBERGER, H.: Das Problem des Vorbildhaftigkeit der türkischen Staatwesen im 16. und 17. Jahrhundert und sein Einfluss auf den europäischen Absolutismus. Rapport du XIIIe. Congrès International des Sciences Historiques, IV. 201—209. 1.

¹¹² DELBRÜCK, H.: Geschichte der Kriegskunst in Rahmen der politischen Geschichte. Bd. III. Berlin, 1908. 344—353. 1.; RAZIN: i. m. II. Bp., 1961. 215—219. 1.; ELEKES LAJOS: i. m. Bp., 1952. 7—19. 1.; PERJÉS GÉZA: i. m. HK 1966. 863—864. 1.; RÁZSÓ GYULA: i. m. HK. 1973. 3 sz. 404. 1.; Ua.: i. m. HK 1973. 4. sz. 679. 1.; CYRIL HORAČEK: Az oszmán birodalom és a középeurópai rendi államok a XVI. században. HK 1966. 4. sz. 800—807. 1.

¹¹³ PERÉNYI JÓZSEF: i. m. 17. 1.

¹¹⁴ V. KOVÁCS SÁNDOR: Magyar humanisták levelei. Bp., 1971. 629. 1. Oláh Miklós Erasmus-hoz. Augsburg, 1530. okt. 25.; ACSÁDY IGNÁC: i. m. Bp., 1897. 66. 1.; BRAUDEL, F.: i. m. Tom. 2. Paris, 1966. 189. 1.; PERÉNYI JÓZSEF (i. m. 3—4. 1.) a maga részéről úgy gondolja, hogy a török szultánok hatalma a vallás, az alaptörvény (ser^{si}) s a belső társadalmi erők játéka következtében nem volt nagyobb, mint egyes európai uralkodóké (VIII. Henrik, XIV. Lajos. II. Frigyes, IV. Rettegett Iván stb.).

¹¹⁵ *Marx és Engels Archivum*. VI. 189. 1. (oroszul). Id. Világtörténet IV. Bp., 1963. 535. 1.

¹¹⁶ HAMMER, J.: Staatsverfassung und Staatsverwaltung des Osmanischen Reiches. Wien, 1815.; A török birodalom történetét tárgyaló összefoglaló munkák: HAMMER, J.: Geschichte des Osmanischen Reiches. Pest, 1827—1833. (A török forrásokat is gazdagon felhasználja); ZINKEISEN, J. W.: Geschichte des osmanischen Reiches in Europa. III. Theil, Gotha, 1855.; BROCKELMANN, C.: Geschichte der islamischen Völker und Staaten. München, 1943.; PIRRENNE, J.: Les grands courants de l'histoire universelle. II. Neuchâtel, 1947.; Az európai feldolgozószövegek magyar összefoglalás is készült: LÁZÁR GYULA: Az oszmán uralom története. Bp., 1877.

¹¹⁷ ACSÁDY IGNÁC: i. m. Bp., 1897. 65. 1.

¹¹⁸ POKOLY JÓZSEF: A protestantizmus hatása a magyar állami életre. Bp., 1910. 101. 1.

¹¹⁹ HHSTA Ungarn, 1555. Fasc. 75. Báthori András főkapitány Miksa főherceghez. Ecsed, 1555. szept. 12. Hozzá kell tennünk, hogy Báthori András csak jobb megoldás híján hihetett a „keresztény respublica” visszaállításában, hiszen neki tudnia, kellett, hogy a keresztény univerzalizmus,

szága, de még a Mátyás alatt tetőpontján álló középkori magyar állam sem tarthatta volna fel a törököt. Ezért is óhajtott Mátyás király európai összefogást.¹²⁰ A keleti Habsburg országoknak is főérdekké vált a török veszedelem elhárítása, a török elleni védekezés. Azok a magyarok, akik Mohács után I. Ferdinánd pártjára álltak, azt hitték, hogy a Habsburg uralkodó, V. Károlynak, a hatalmas német — római császárnak a testvéröccse majd elég erős lesz a török visszaszorítására.

A Habsburg-ház azonban nem tudta összes eszközeit a török ellenséggel szemben összpontosítani. Egyrészt a Habsburgok ellentéte Franciaországgal, Velencével, időnként a pápai udvarral és más európai hatalmakkal, másrészt a reformáció okozta szakadás kizárta a török elleni egységes fellépést.¹²¹ V. Károly a távoli magyarországi török front háborúi elől már csak azért is igyekezett kitérni, mivel hiányoztak hozzá anyagi eszközei. A császár fizetési mérlege időnként igen kedvezőtlen volt, nem egyszer udvarát sem tudta fizetni. Politikája nagyfokú nyugtalanságának oka pénzügyi gondokban keresendő.¹²²

Franciaország 1535-ben olyan egyezményt kötött Törökországgal, amely a szabad kereskedelmi forgalom kölcsönös biztosításának kimondásával Franciaország keleti kereskedelmét biztosította.¹²³ A török birodalomban folyamatosan tartózkodó francia alattvalókra tíz évig sem harádszadó, sem más adó ki nem vehető. A szultántól elnyert ún. kapitulációk alapján a francia kereskedelmi hajók mintegy területenkívüliséget élvezve biztonsággal közlekedhettek a török vizeken. A Franciaországgal kötött szövetségi és kereskedelmi egyezmény megerősítette a Porta pozíciót a Habsburgok ellen folytatott küzdelemben.¹²⁴

ami ezt diktálta volna, mindig is taktikai fegyver, demagógia volt.; A horvát eredetű, magyar anyanyelvű GEORGIEVIĆ BERTALAN *Epistula exhortatoria contra infideles* című munkájában megállapítja, hogy az európai nemzetek csak abban az esetben bírnak a törökkel, ha közös hadjáratra egyesülnek ellene, és akkor nem kétséges, hogy az ő seregeiket fogja illetni a győzelem koszorúja. Régi Magyar Költők Tára III. 959. 1. Id. TARDY LAJOS: i. m. Bp., 1971. 100. 1.; Az alapvető mennyiségi tényezők ismeretének hiánya téves véleményeket, elhamarkodott, megalapozatlan ítéleteket eredményezhet. Lásd pl. NEMESKÜRTHY ISTVÁN: Ez történt Mohács után. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1966. c. művében foglaltakat. Kritikáját PERJÉS GÉZA adta: A nemzeti önérzet zavarai. Látóhatár, 1967. 7—8. sz.; Vö. SZÜCS JENŐ: A nemzet historikuma és a történetiszemlélet nemzeti látószöge (hozzászólás egy vitához). Értékezesek a történeti tudományok köréből 51. Akadémiai Kiadó, Bp., 1970. 49. 1.

¹²⁰ ELEKES LAJOS: i. m. Bp., 1956. 163—185. 1. „Két császár ellen”.

¹²¹ PERJÉS GÉZA: i. m. Kortárs, 1971. dec. sz. 1955. 1.; V. Károly császár a magyar rendek felterjesztésére 1547. június 12-én írt válaszlevelében beismeri ugyan, hogy Magyarország sorsa visszahat az egész keresztény világra, amelynek védfalát képezi. „De a magyarok előtt sem titok — érvel a császár —, mily sokféle akadály merült fel, melyek...szándékainak megvalósításától visszatartották, és pedig olyanok részéről, kiknek hivatásuk lett volna őt támogatni”. Lásd FRAKNÓR VILMOS: A magyar országgyűlések története. III. (1546—1556). Bp., 1875. 47. 1.; GÉVAY A.: *Urkunden und Actenstücke II.* Wien, 1838. Bericht des Hieronymus von Zara und Cornelius Duplicius Schepper an König Ferdinand I. Wien, 27. September 1533., 31. 1. „Respondit Aloysius Gritti, verum esse Carolum Caesarem potentem, sed cui non omnes obediunt. Exemplo esse Germaniam, et Lutheranorum pervicaciam”; „Németország erejében senki sem kételkedhetik — állapítja meg Machiavelli, a nagy olasz államelméleti író —, mivel bővelkedik emberben, gazdagságban, fegyverekben...De olyan, mint amit nem lehet felhasználni”. Id. SZÉKELY GYÖRGY (bev.): Istvánffy Miklós: A magyarok történetéből. Magyar Helikon. Bp., 1962. 8. 1.

¹²² FIEDLER, J.: *Relationen venetianischer Botschafter.* Wien, 1870. 25. 1.; BRANDI, K.: i. m. Bd. I. München, 1937. 393—405. 1.

¹²³ BRANDI, K.: i. m. Bd. München, 1937. 308. 1.; HÓMAN BÁLINT — SZEKFI GYULA: i. m. III. Bp., 1943. 39. 1.

¹²⁴ SZÉKELY GYÖRGY: A török hódítók elleni védelem ügye a Dózsa-paraszt-háborútól Mohácsig. Bp., 1952. 31—32. 1.; Világtörténet IV. Bp., 1963. 214., 538. 1.; KÁLDY—NAGY GYULA: i. m. Bp., 1974. 141. 1.

I. Ferenc francia királyt egyáltalán nem befolyásolta a török előretörése abban, hogy gazdasági és politikai előnyök fejében jó viszonyt építsen ki az oszmán hódítókkal. Anglia, Velence, Bajorország, sőt az egyházi állam is időnként a Habsburg-ellenes koalícióban vett részt. Az angol VIII. Henrik nem lépett be ugyan a cognaci ligába, de mindent megtett annak támogatása ügyében, s nem vonakodott attól, hogy Ferdinánd ellenfeléhez, Szapolyai Jánoshoz, követét, Wallopot el ne küldje.¹²⁵

A török elleni védelemben egyébként érdekelt Velencé időről időre veszélyeztette Magyarország, Spanyolország és a német—római császárság.¹²⁶ A török birodalom viszont közvetlenül sohasem fenyegette az adriai köztársaság függetlenségét. A velencei köztársaság, amely a Mediterraneum keleti medencéjében az előretolt támaszpontok egész hálózatát építette ki, nem zárta el, legfeljebb fészélyezte a hatalmas török államot. Velence terjeszkedését jelzi Korfu és más ioni szigetek megvásárlása 1401-ben. A Signoria kiterjesztette védnökségét Isztria, Dalmácia és Albánia partjaira, egészen az ion szigetekig, amelyekhez Kandia és Ciprus csatlakozott. Ez utóbbit 1479-ben szerezte meg és egészen 1571-ig megtartotta. Az 1499—1502. évi háború során parti támaszpontokat ugyan elvesztett, de megtartotta Zakynthosz és megszerezte Kefalonia szigetét.¹²⁷

Ezt a hosszan elterülő és keskeny tengeri hatalmat veszélyeztette a török fokozatos terjeszkedése. Velencében tisztában voltak e hídfőállások törékenységevel, éppen ezért a Signoria követei és vezetői diplomáciai úton próbáltak védekezni a török támadások ellen.¹²⁸ Mivel Velence gazdasági bázisa a keleti kereskedelmi monopólium megszerzésén és fenntartásán nyugodott, ugyanakkor a gazdaságilag elmaradottabb török birodalom is rászorult a velencei kereskedők közvetítő tevékenységére, a Porta kedvező kereskedelmi feltételeket biztosított számukra. Ez az oka annak, hogy az adriai köztársaság csak akkor vívott korlátozott és védelmi jellegű háborút, ha a török valamelyik kereskedelmi és hadászati fontosságú birtokát — Negropontet, Ciprust stb. — támadta. Ez a sajátos helyzet indokolja, hogy a Signoria politikája szinte soha nem volt összhangban a török elleni védelemben leginkább érdekelt többi ország — 1526 előtt Magyarország, utána a Habsburg birodalom — szándékaival.¹²⁹

Franciaország felé közeledtek kezdetben a bajor Wittelsbachok is, akiknek terveit a római királyi korona iránti törekvésükben és dinasztikus hatalmuk kiterjesztésében a Habsburgok akadályozták.¹³⁰ A francia szövetségi rendszerhez kapcsolódott továbbá Szapolyai János, akivel Ferdinándnak osztozkodnia kellett a magyar királyság birtokában. I. Ferenc francia király hívta fel Szapolyai figyelmét arra, hogy lépjen kapcsolatba a török szultánnal. János király a számkivetés nyomozó helyzetében Antoin Rincon francia követ rábeszélésére tette meg ezt a keresztény fejedelem számára oly merész lépést.¹³¹

A francia király Lengyelországot is igyekezett bevonni a Habsburg-ellenes koalícióba. A lengyel—magyar—török szövetség létrehozásával Rincon volt császári kapitányt bízta meg. A Szapolyaival szoros kapcsolatban álló I. Zsigmond lengyel királyt azonban lekötötték egyrészt a tatárokkal, Moldvával és Oroszországgal vívott har-

¹²⁵ KELLENBENZ, H.: i. m. Köln—Graz, 1960. 121. 1.

¹²⁶ BRANDI, K.: i. m. Bd. I. München, 1937. 322. 1. „Sie sollte bald erfahren, wer ihr gefährlicher wurde, der Kaiser oder der von Frankreich aufgehetzte Türke”.

¹²⁷ SZÉKELY GYÖRGY: Bizánc és a Nyugat érintkezései. Antik Tanulmányok, 1973. 1. sz. 44. 1.

¹²⁸ BRAUDEL, F.: i. m. Tom. 2. Paris, 1966. 172—174. 1.

¹²⁹ KRETSCHMEYER, H.: Geschichte von Venedig. Bd. I—II. Gotha, 1905—1920., II. 205—211. 1.; DUDAN, B.: Il dominio veneziano di Levante. Bologna, 1938. 139—140., 244. 1.; KELLENBENZ, H.: i. m. Köln—Graz, 1960. 121. 1.; RÁZSÓ GYULA: i. m. HK 1972. 4. sz. 663. 1.; KÁLDY—NAGY GYULA: i. m. Bp., 1974. 152. 1.

¹³⁰ KELLENBENZ, H.: i. m. Köln—Graz, 1960. 120—121. 1.

¹³¹ Uo. 120., 124. 1.

cok, másrész pedig a belső küzdelmek, ezért semleges maradt. A török és a tatár vezedelem Oroszországot és Lengyelországot a Habsburg-házhoz közelítette.¹³²

A szövetséges partnerek változtak, de Franciaország összejátszása a törökkel a Habsburgok ellen, hosszú ideig döntő tényezője volt az európai politikának.¹³³

A Habsburgok törökellenes szerepéről számos egymásnak ellentmondó értékeléssel találkozunk mind a kortársak, mind pedig az utódok körében egyaránt.¹³⁴ A törökkel szemben valamennyi tartományuk érdeke megegyezett, de egyes speciális érdekeik már eltértek egymástól.¹³⁵ Spanyolország — aragóniai örökségként — nagy mediterrán birodalom megteremtésére törekedett, ez a politika sodorta az itáliai háborúk bonyodalmaiba. A castíliai reconquista hagyomány az észak-afrikai arab területek meghódítását, illetve az itteni kalóz államok megfékezését tűzte ki célul. Miután a spanyolok 1492-ben Granadát visszafoglalták, hatalmukat Északnyugat-Afrika arab—berber lakosságára is ki akarták terjeszteni. A sorozatos spanyol támadások előkészítették a talajt az ide befészkelődő kalózok számára.¹³⁶ Spanyolország a török birodalommal csak akkor kezdett törődni, amikor az egyfelől szövetségre lépett I. Ferenc francia királlyal, másfelől amikor Barbarossa Hajreddin kalózvezér Szulejmán szolgálatában lerakta az oszmán tengeri hatalom alapjait.¹³⁷

V. Károly császárt csak annyiban érdekelte a török kérdés, amennyiben spanyol és itáliai érdekek forogtak kockán. Itáliát akarta biztosítani a török folyton fenyegető patraszállása elől, és a spanyol partokat a szultán észak-afrikai kalóz alattvalói elől. Ezért hajlandó volt jelentős erőfeszítésekkel tengeri hadjáratokat vezetni Tuniszba és Algírba.¹³⁸ Ám a szultánt Magyarországon megtámadni! — olyan vállalkozásnak tűnt, ami V. Károly erejét felülmúlta volna. Hadinépét Spanyolországból és Itáliából felvonultatni, s azt oly távoli országban, mint Magyarország, irányítani, utánpótlásról, tüzérségről, hadiszerekről és élelmezésről gondoskodni, s a háborút olyan területen folytatni, ahol egy-két összecsapással alig juthat el döntéshez, — mindezek olyan költségkihatással jártak volna, amit V. Károly császár állandóan kimerült kincstára nem tudott volna fedezni. S miközben főerejét ezzel a vállalkozással kötötte volna le, gazdag tartományai Itáliában és Németalföldön tárva-nyitva álltak volna a francia király támadásai előtt, aki ilyen kedvező alkalmat, fő ellenfele lekötöttségét a magyarországi török fronton, bizonyára nem hagyta volna kihasználatlanul.¹³⁹

¹³² UEBERSBERGER, H.: Österreich und Russland seit dem Ende des 15. Jahrhunderts. I. Wien und Leipzig, 1906.; Oroszországnak az osztrák Habsburgokkal való szövetségére Lengyelország ellen volt szüksége. Vö. VIPPER, R.: i. m. Moszkva, 1947. 44. 1.; PERÉNYI JÓZSEF: Lengyelország története. Studium könyvek 32. Gondolat Kiadó, Bp., 1962. 72. s. köv. 1.

¹³³ MIGNET, M.: La rivalité de François Ier et de Charles Quint. I—II. Paris, 1886.

¹³⁴ KÜPELWIESER, L.: Die Kämpfe Oesterreich mit den Osmanen vom Jahre 1526 bis 1539. Wien und Leipzig, 1899. 3. 1. „Dass die Gründung einer kräftigen Monarchie an der mittleren Donau angesichts der von den Türken fortdauernd drohenden Gefahren geradezu eine Lebensfrage für Mitteleuropa sei“.; NAGY LÁSZLÓ: A Habsburg-hatalom XVI. századi magyarországi török politikájának problematikájához. HK 1966. 4. sz. 878. s. köv. 1.

¹³⁵ H. A. L. FISCHER: Európa története. I. Bp., é. n. 472. 1. „Kasztíliaiak fontos volt Navarra, de Itália nem; Aragóniak fontos volt Itália, de Navarra nem. Németalföld nem érdekelte sem Aragoniát, sem Kasztiliát“.

¹³⁶ KÁLDY—NAGY GYULA: i. m. Bp., 1974. 136. 1.

¹³⁷ H. A. L. FISCHER: i. m. I. Bp., é. n. 472.; RÁZSÓ GYULA: i. m. HK 1973. 4. sz. 672—673. 1.

¹³⁸ FIEDLER, J.: Relationen venetianischer Botschafter. Wien, 1870. 7. 1.; ROBERTSON, W.: i. m. IV. Theil, Wien, 1819. 92—102., 210—220. 1.; TURBA, G.: Ueber den Zug Kaiser Karls V. gegen Algier. Wien, 1890.; TÖRÖK PÁL: i. m. Bp., 1930. 15. 1.; BRAUDEL, F.: i. m. Tom. 2. Paris, 1966. 179—180. 1.; HÓMAN BÁLINT — SZEKFŰ GYULA: i. m. III. Bp., 1943. 36. 1.

¹³⁹ ROBERTSON, W.: i. m. IV. Theil, Wien, 1819. 212. 1.; NEMESKÜRTHY ISTVÁN: Elfelejtett évtized 1542—1552: Tíz esztendő magyar krónikája. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1974. „V. Károlyt egy magyarországi hadjárat esetén könnyen hátbatámadhatnák a megregulázott német fejedelmek vagy a franciák“.

A német birodalom fejedelemségeit már közelebbről fenyegette a török veszély. A partikularizmust erősítő német fejedelmek azonban nem nagy hajlandóságot mutattak, hogy pénzügyi forrásaikkal még tovább erősítsék a központosításra törekvő Habsburgok hatalmi helyzetét.¹⁴⁰ Sokkal jobban félték a Habsburg-testvérek, vagy amint ők nevezték magukat, a „burgundi ház” hatalmának a növekedésétől, mint a töröktől.¹⁴¹ A német birodalmi rendek a vallási ellentétek miatt fenntartásokkal éltek a török segély ügyében. Egy-egy veszélyesebbnek ígérkező török támadás felrázta ugyan a közelebbről érdekelteket, de csakhamar visszaestek korábbi nemtörődömségükbe, ha Magyarországon megtört a csapás.¹⁴²

A magyarországi polgárháború kitörése és ezzel együtt a török betörések elhárítása, a költséges védővonal kiépítése Ferdinánd országainak rendkívüli pénzügyi megterhelésével járt együtt. A király arra kényszerült, hogy magas kamatra vegyen fel kölcsönöket mindenekelőtt augsburgi bankároktól, a Fuggerektől, Welserektől, Paumgartnerektől és Höchstetterektől. Adósságainak teljes összege a Fuggereknél már ekkor meghaladta az egy millió forintot. A király fizetőmesterének, Johann Löblenek csak igen nagy erőfeszítések árán sikerült további kölcsönöket felhajtani.¹⁴³

Ferdinánd subsidiumot és rendkívüli adókat vetett ki országaira, hogy a fenyegető török hatalommal és Szapolyaival szemben sereget tudjon kiállítani. Másrészt a német rendeket igyekezett — császári bátyja engedelmével — a birodalmi gyűléseken megmozgatni, hogy segílyt (Türkenhilfe-t) szavazzanak meg számára.¹⁴⁴ E birodalmi gyűlések színe előtt egyre-másra megjelentek a magyar követek is, akik eleven színekkel festették a török erejét és kegyetlenségét.¹⁴⁵

V. Károly a német birodalom segítségére csak nehézségek, kompromisszumok árán számíthatott, mivel a birodalom erejét és akcióképességét belső ellentétek is gyengítették. E szétszórt területek kormányzása súlyos feladat volt, mert mind alkotmányukban, mind szokásaikban és nyelvükben különböztek egymástól. Ludovicus

¹⁴⁰ BÁRDOSSY LÁSZLÓ: i. m. Bp., 1943. 105—106. 1.

¹⁴¹ TÖRÖK PÁL: i. m. Bp., 1930. 14. 1.

¹⁴² Oláh Miklós levelezése. Bp., 1875. Nicoliai Olai ad Cornelium Scyperum Responsio. Brüsszel, 1533. márc. 7. „Principes imperii sive ob eorum in regem nostrum malevolentiam, sive solitam iam ab antiquo tarditatem et avaritiam quemadmodum affecti sint ad res hungaricas defendendas, tu me meilus nosti”; Uo. 79—82. 1. Ad Principes Imperii. „Et quamvis oratores nostri non parvis promissis acceptis a vobis redierint, effectus tamen promissorum nullus fere unquam re ipsa apparuit”; KUPELWIESER, L.: i. m. Wien, 1899. 14. 1.; BRANDY, K.; i. m. Bd. I. München, 1937. 283. 1.; TURETSCHKE, CHR.: i. m. Wien, 1968. 53. 1.; ZOLLNER, E.: Geschichte Österreichs. Von den Anfängen bis zur Gegenwart. 4. Aufl. Wien., 1970. 189. 1.; RÁZSÓ GYULA: i. m. HK 1973. 4. sz. 673. 1.

¹⁴³ OBERLEITNER, K.: i. m. Wien, 1859. 88. 1.; KATÓ SÁNDOR: Idegen katonaság Magyarországon I. Ferdinánd uralkodása alatt 1540—1564-ig. Győr, 1908. 41. 1.; ORTVAY TIVADAR: i. m. Bp., 1914. 293. 1.; PÖLNITZ, G. F.: Anton Fugger. Bd. I. Tübingen, 1958. 207. 1.; TURETSCHKE, CHR.: i. m. Wien, 1968. 19—20. 1.; Pekry Lajos kapitány az egyik lakomán a német tisztek előtt fitos Pelbártnak nevezte Ferdinándot, a „koldus királyt”. Lásd TAKÁTS SÁNDOR: Magyar nagyasszonyok. I. Genius kiadás, Bp., é. n. 304. 1.

¹⁴⁴ Ferdinánd — Istvánffy szerint — „Németország kimeríthetetlen segélyforrásaival is rendelkezett”. Lásd ISTVÁNFY MIKLÓS: i. m. Ford.: Vidovich György. Debrecen, 1867. 220. 1.; BRANDI K.: i. m. Bd. I. München, 1937. 215. 1.

¹⁴⁵ BRETHELTZ, B.: Neurere Geschichte Böhmens. Bd. I. Gotha, 1920. 130. 1.; TURETSCHKE, CHR.: i. m. Wien, 1968. 23. 1.; RUZSÁS LAJOS: A nyugati közvélemény és Magyarország harca a török ellen. Tanulmányok a Dél-Dunántúl történetéből. Bp., 1970. 63. 1.; V. KOVÁCS SÁNDOR: i. m. Bp., 1971. 614. 1. Oláh Miklós VII. Kelemen pápához. Linz, 1530. febr. 15. „Ferdinánd király nem szűnt meg sürgetni, inteni, ösztökélni valamennyi keresztény fejedelmet, hogy nyújtsanak neki segítséget ez ellen a roppant hatalom, keresztény vért ontani készülő ellenség ellen. Ezek azonban az ő összes buzdítását semmibe sem vették, annyira, hogy még a török közeledésében sem hittek, még akkor sem, amikor az már Bécsset ostromolta; a keresztény fejedelmek nemtörődömsége miatt alakult tehát úgy, hogy nem sok híja volt Bécs elestének”.

Gritti 1533-ban kifejtette Ferdinánd követei, Zárai Jeromos és Schepper előtt, hogy V. Károly hatalmát nem lehet összehasonlítani a szultánéval. Károly császár egyébként hatalmas fejedelem, aki sok országon uralkodik, de hol engedelmeskednek neki? — Talán Németország hatalmában van? Nem egyszer a lutheránusoknak sem tud ura lenni. Mennyire másként áll a szultán hatalma, aki egyetlen szavával dönthet alattvalói élete és halála felett!¹⁴⁶

I. Ferdinánd, az európai béke és a török elleni háború szószólója, abban az értelemben iparkodott császári bátyja politikáját befolyásolni, hogy hagyja abba a Franciaország elleni küzdelmet és minden erejét kelet felé fordítsa. Minthogy azonban a császár hatalmi forrásait nagy nyugati vállalkozásai teljesen kimerítették, ezért nagyon hamar felismerte, hogy Magyarország meghódítása egyelőre meghaladja a Habsburg birodalom lehetőségeit. V. Károly 1530. január 11-én azt írja öccsének: „Saját erőnket nem tartom elégnak a törökkel szemben, ha Ön nem fogadja el a fegyverszünetet...”¹⁴⁷ Kevés pénz és időnként némi segítséget küldött ugyan öccsének, Ferdinándnak, akit egyébként állandóan megegyezésre intett Szapolyai Jánossal, illetve a törökökkel; elégedjék meg a hatalom megosztásával és ne kergesse ellenfelét a török szövetségbe.¹⁴⁸

V. Károly keleten nyugalmat akart, hogy a Habsburg-ház összes erejét lehetőleg más feladatok számára tudja felhasználni. Ezért öccsét ismételtelen figyelmeztette a Szapolyaival való kiegyezésre.¹⁴⁹ „Fogok segíteni — írja V. Károly 1527. március 6-án Ferdinándhoz —, de nagy dolog az egész világ ellen hadakoznom. A legjobb volna kiegyezni a vajdával, csak a korona maradjon Önnél, — a vajda a törökhöz csatlakozik és adófizetője lehet neki avégből, hogy az örökös tartományokat megtámadja”.¹⁵⁰ Amikor Ferdinánd kénytelen volt belátni, hogy a Portán alkudozással nem szerezheti meg Magyarországot, ismét V. Károly volt az, aki mindjárt levonta a sikertelen követküldés tanulságait. 1530-ban azt tanácsolta öccsének, hogy „igyekezzék minden lehető módon, akár a lengyel király közbenjárásával, akár egyébként, az egy lemondáson kívül bármilyen feltételek alatt, fegyverszünetet kötni a vajdával”.¹⁵¹ V. Károly azt ajánlotta Ferdinándnak, hogy ne kockáztasson nagy háborút a törökökkel.¹⁵²

A császár beletörődött abba, hogy Magyarország nagy részét török csapatok tartották megszállva, s az sem érdekelte, hogy a maradék „királyi” Magyarország is hadszíntérré vált. A Habsburg birodalom labilis pénzügyi helyzete, az itáliai háborúk követelményei, s nem utolsósorban a magyar rendek ingatagsága és szűkkeblűsége megnehezítette a dinamikusabb török politika alkalmazását. Ezért a Habsburgok csak a status quo fenntartására törekedtek a törökkel szemben, s ennek érdekében hajlandók voltak nagy engedményekre is.¹⁵³

¹⁴⁶ GÉVAY, A.: *Urkunden und Actenstücke (1532—1533)*. Wien, 1838. 31. 1. Id. ZINKEISEN, J. W.: i. m. III. Theil, Gotha, 1855.

¹⁴⁷ TÖRÖK PÁL: i. m. Bp., 1930. 33. 1.

¹⁴⁸ ACSÁDY IGNÁC: i. m. Bp., 1897. 61.—62. 1.; ORTVAY TIVADAR: i. m. Bp., 1914. 293. 1.

¹⁴⁹ LANZ, K.: *Correspondenz des Kaisers Karl V. I. 1513—1532*. Leipzig, 1844. 424. 1.; KELLENBENZ, H.: i. m. Köln—Graz, 1960. 126. 1.

¹⁵⁰ TÖRÖK PÁL: i. m. Bp., 1930. 9—10. 1.; BÁRDOSSY LÁSZLÓ: i. m. Bp., 1943. 59. 1.

¹⁵¹ LANZ, K.: *Correspondenz des Kaisers Karl V. Bd. I. 1513—1532*. Leipzig, 1844. 360—373., 432. 1.; BRANDI, K.: i. m. Bd. I. München, 1937. 342. 1.; BÁRDOSSY LÁSZLÓ: i. m. Bp., 1943. 91. 1.

¹⁵² TÖRÖK PÁL: i. m. Bp., 1930. 33. 1.; BRANDI, K.: i. m. Bd. I. München, 1937. 245—246. 1. „Az a kevés hatalom, vagy akarat — írja a császár Ferdinándhoz —, amivel segítik a többi fejedelmek Önt különösen amiatt, hogy testvérek vagyunk, mutatja, hogy segélyükre számítani nem lehet”; A császár 1550. november 22-én emlékeztette Ferdinándot, hogy ami mozgalom volt Magyarországon, arra tanácsa vagy ellenzése dacára mindig ő adott okot. Lásd TÖRÖK PÁL: *A Habsburgok első sztambuli rezidense*. Budapesti Szemle, 1929. évi. okt. füzet, 95. 1.

¹⁵³ ORTVAY TIVADAR: i. m. Bp., 1914. 232. 1.; RÁZSÓ GYULA: i. m. HK 1973. 4. sz. 679. 1.

A félszemmel császári bátyjára figyelő I. Ferdinánd Magyarországot csupán dinasztikus érdekektől vezetettve igyekezett megszerezni, majd amikor látta, hogy fарадоzásai hajótörést szenvednek a Porta ellenállásán, a maradék országrészt csupán az örökös tartományok elővédjének tekintette.¹⁵⁴ Aszerint hajolt a törökkel szemben a harcra vagy a békére, amint a külföldi segítségre való kilátás váltakozott.¹⁵⁵ Joggal olvasta Frangepán Ferenc egri püspök, Szapolyai János diplomatája, Ferdinánd király tanácsosai fejére: „Ha csak a császár nem ér el valamit fegyveres fellépéssel, aminek a kimenetele nagyon is kétséges és ha nem egyezik meg a francia királlyal vagy nem fejezi be másként a háborút, félek, Ferdinánd sohasem szerzi meg Magyarországot. És ezért nem hibáztathat mást, csak önmagát és azokat, akik sohasem azt tanácsolták neki, amit tennie kellett volna, hanem azt, aminek a végrehajtására nem volt ereje”.¹⁵⁶

A Habsburg-testvérek két, egymástól lényeges vonásokban eltérő politikájában, a császárért — a fővonalat — tekinthetjük időtállóbbnak, sőt reálisabbnak, mint Ferdinándnak csak az örökös tartományok érdekeit szem előtt tartó politikáját.¹⁵⁷ De figyelembe kell vennünk, hogy a Habsburgoknak szükségük volt Magyarországnak legalább egy részére, s annyi ereje mindig volt még Ferdinándnak is, hogy ezeket nemcsak Szapolyaival, de a törökkel szemben is megvédelmezze.

A Habsburgok tényleges hatalmi helyzete nem tudta megmenteni Magyarországot a pusztulástól. A török kiűzése a XVI. század derekán meghaladta lehetőségeiket, de katonai erejük elegendőnek bizonyult a török hódítás lelassításához.¹⁵⁸ A Habsburg-szövetség — minden bekövetkező negatív hatása ellenére, így többek között, hogy Magyarországnak az ellenséget feltartóztató „védőbástya” szerepet szánta az örökös tartományok és a német birodalom védelmére — kétségkívül hozzájárult ahhoz, hogy hazánkat nem nyelte el teljesen a török hódító áradat, vagy nem került az egész ország török protektorátus alá.¹⁵⁹

¹⁵⁴ RÁZSÓ GYULA: i. m. HK 1973. 4. sz. 675. 1.

¹⁵⁵ FIEDLER, J.: Relationen venetianischer Botschafter. Wien, 1870. 55. 1. Finalrelation des Alois Mocenigo über seinen Aufenthalt am Hofe und Lager Carls s V. (1548). „Der deutsche König (Ferdinánd — Sz. I.) ist in Allem von Carl V. abhängig und beschliesst nicht ohne ihm”.

¹⁵⁶ KÁROLYI ÁRPÁD: Adalékok a nagyváradi béke történetéhez. Bp., 1879. 179. 1.; BÁRDOSY LÁSZLÓ: i. m. Bp., 1943. 196. 1.

¹⁵⁷ RÁZSÓ GYULA: i. m. HK 1973. 4. sz. 675—676. 1.; Egyesek szerint Ferdinánd egyik előidézőjévé vált annak a politikának, amely V. Károly erejét több nagy cél közt megosztva szétforgácsolta. Lásd TÖRÖK PÁL: i. m. Bp., 1930. 5. 1.; BRANDI, K.: i. m. Bd. I. München, 1937. 215. 1.

¹⁵⁸ HUBER, ALFONZ: Ausztria története. III. Bp., 1901. 450. 1.; NECK, R.: Österreich und die Osmanen. Stand und Problem der historischen Forschung. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs. Bd. 10. (1957)., 434—468. 1.; MAKKAI LÁSZLÓ: Az abszolutizmus társadalmi bázisának kialakulása az osztrák Habsburgok országában. TSz 1960. 2—3. sz. 193—223. 1.; NAGY LÁSZLÓ: i. m. HK 1966. 4. sz. 879. 1.; „Így saját szemünkkel láttuk — mondta Schwendy Lázár az 1577. évi hadi tanácskozáson — hogy miután a németek Magyarország megmaradt részének oltalmát magukra vállalták és főképpen védő háborút folytattak, a törökök, habár tekintélyes és erős sereggel vonultak is ki, Magyarországot oly sok éven keresztül im mégse tudták teljesen kierőszakolni, hanem kényszerültek darabonként majd ez, majd ama határszéli helyet nem csekély idő s népbeli veszteséggel ostromolni és aztán ismét haza menni...” Lásd GEÖCZE ISTVÁN: Hadi tanácskozások az 1577-ik évben. Schwendy Lázár tanácsa. HK 1894. 524. 1.

¹⁵⁹ Arra vonatkozólag, hogy Magyarország fejlődési távlatait a Habsburg-birodalommal való kényszerű, de a kor objektív adottságaiból következő kapcsolat alapján kell vizsgálnunk, lásd MAKKAI LÁSZLÓ: A kései feudalizmus korának története a magyar történelem egyetemi tankönyvében és „rövid összefoglalásá”-ban. TSz 1968. 1—2. sz. 131—132. 1.; NAGY LÁSZLÓ: i. m. HK 1966. 4. sz. 881. 1.

Imre Szántó

DIE INTERNATIONALE LAGE UNGARNS NACH MOHÁCS

Nach dem Abmarsch der Türken begann der Kampf um die Macht zwischen König Johannes Szapolyai und Ferdinand (Habsburg) I. Den Weg der Habsburger zum ungarischen Thron bahnte in erster Linie die türkische Gefahr. Die Geschichte der Epoche wurde grundlegend durch das Ringen, das die sich herausbildenden nationalen Staaten in Westeuropa gegen die die Begründung eines Weltreiches anstrebenden Habsburger führten, charakterisiert. König Franz I. von Frankreich hielt seinen mächtigen Widersacher, Kaiser Karl V. lange Zeit hindurh fest und verhinderte ihn daran, dass er in Deutschland die kaiserliche Macht restaurieren, aber auch daran, dass er sich gegen die Türken wenden könne. Der Habsburg-französische bzw. der Habsburg-türkische Interessengegensatz hatte zur Folge, dass Frankreich und das türkische Reich ihre Kräfte im Kampf gegen die Habsburger einigen sollten.

Bei der heutigen Lage der Forschung wäre es schwierig, die Macht der europäischen Staaten und des türkischen Reiches genau zu ermessen und gegeneinanderzustellen. Soviel scheint aber sicher zu sein, dass die Kraft der Türken die Stärken jedes europäischen Staates, sogar die der Habsburger weit übertraf. Das osmanische Reich traf die christlichen Staaten nicht nur in Hinsicht der Grösse seines Gebietes über, sondern auch seine politische und militärische Organisation erwies sich zur Kriegsführung mehr geeignet.

Die Gestaltung der Machtposition der Habsburger und der Kampf des türkischen Reiches um die Herrschaft über die mohammedanische Welt, der Wellengang der zeitgenössischen Ereignisse beeinflusste bedeutend das Schicksal Ungarns. Auch den östlichen Habsburgerstaaten wurde die Abwehr der türkischen Gefahr, die Verteidigung gegen die Türken zum Hauptinteresse. Das Haus Habsburg konnte aber seine gesamten Mittel gegen den türkischen Feind niemals konzentrieren. Kaiser Karl V. unterstützte seinen Bruder, König Ferdinand I. nicht mit entscheidenden Kräften, sogar beanspruchte er auch ungarische Streitkräfte in seinen Affären im deutschen Reiche, so z.B. im Schmalkaldischen Krieg. So in der Mitte des 16. Jahrhunderts, als sie durch die französischen Kriege und durch die inneren Gegensätze des deutschen Reiches festgehalten wurden, verfügten die Habsburger über keine Kräfte und Mittel, mit welchen sie die Türken aus dem Gebiete Ungarns hätten hinaustreiben können.

Die spanischen und österreichischen Habsburger — auch um den Preis von Konzessionen — strebten nur nach der Erhaltung des Status quo gegen die Türken. Die effektive Machtposition der Habsburger konnte Ungarn vom Untergang nicht retten. Wenn auch die Hinaustreibung der Türken in der Mitte des 16. Jahrhunderts die Mittel der Habsburger überstieg, erwies sich ihre militärischen Kraft jedoch als genügend, die türkische Eroberung zu verlangsamen und aufzuhalten.

МЕЖДУНАРОДНОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ВЕНГРИИ ПОСЛЕ МАХАЧА.

После ухода турок из Венгрии началось борьба за власть между Яношем Сапояи и Фердинандом I. (Габсбургский). Дорогу Габсбургов к венгерскому престолу расчищала в первую очередь турецкая опасность. Историю эпохи характеризовала борьба, которую вели образующиеся национальные государства против Габсбургов, стремящихся положить основу мировой империи. Французский король Франциск I долгое время занимал своего сильного противника Карла V и метал ему как восстановить цесарскую империю, так направиться против турок. Габсбургское—французские и Габсбургское—турецкие противоречия интересов привели к соединению сил Франции и турецкой империи в борьбе против Габсбургов.

По свидетельству нынешних исследований вряд ли возможно оценить и сравнить мощь европейских государств мощью турецкой империи. Но кажется обоснованным мнение, что сила турок значительно превышала силу любого европейского государства, даже силу Габсбургов. Османская империя превышала христианские государства не только по величине территории, но и её политическая и военная организация оказалась гораздо более подходящей для ведения войн.

Что оказывало значительное влияние на судьбу Венгрии: формирование властного положения Габсбургов; борьба турецкой империи за власть над магометанским миром; волнение, вызванное современными событиями. Отвратить турецкую опасность, защититься от турок — стало главным интересом и для восточных габсбургских стран. Но династия габсбургов никогда не могла концентрировать все свои средства против турок.

Император Карл V никогда не поддерживал решающими силами своего младшего фердинанда I-го; даже в его императорских делах, как напр. в шмалкалденской войне, он пользовался венгерскими силами. Итак, в середине 16-го в., когда Габсбургии были заняты французскими войнами и внутренними противоречиями немецкой державы, они не располагались такими силами и средствами, при помощи которых смогли бы изгнать турок из территории Венгрии.

Испанские и австрийские Габсбургии — хотя и шли на уступки — стремились лишь сохранить статус-кво против турок. Действительное властное положение Габсбургов не могло спасти Венгрию от разорения. Если изчнение турок в середине 16-го в. и превышало силы Габсбургов, но их военная сила оказалась достаточной для замедления и задержки турецкой оккупации.

A kiadásért felelős a József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi karának dékánja. A kézirat nyomdába érkezett 1974. Megjelenés 1975. Példányszám 475. Terjedelem 2,5 A/5 iv. Készült monószedéssel, íves magasnyomással az MSZ 5601 és az MSZ 5603—55 szabvány szerint.
74-4691 — Szegedi Nyomda